

Opgravings verslag

'De Nieuwe Poort' Hoogstraat Zottegem

Johan Deschieter

Tineke De Wandel

Dossiernummer: 2007/18

Archeologische opgraving

Vergunninghouder:

Pam Velzeke

Johan Deschieter

Paddestraat 7

9620 Zottegem

Lokalisatie :

Provincie Oost-Vlaanderen

Stad Zottegem

Adres :

Hoogstraat 63-65-69-71-73-75

Kadaster:

Afdeling 1

Sectie A

Percelen 249h, 253f, 253g, 255l, 255m, 258b, 258c, 259c

Tijdsduur:

Begindatum 1 februari 2007

Einddatum 31 juli 2007

Eigenaar:

NV Eurofim

Leeuwerikstraat 25

9620 Zottegem

Voorwoord

De achterstand in de rapportering betreffende de opgravingen in 2007 oa. Hoogstraat (2007/018) was te wijten aan een geval van overmacht: op 4 oktober 2008 werd onze werkruimte onbruikbaar als gevolg van een brand in het aanpalende gebouw. Onze werkruimte - een leegstaand huis dat werd aangepast aan de noden van een archeologisch veldteam - leed daarbij ernstige water- en rookschade. De achterbouw, waar vondsten, bodemstalen en houtskoolstalen tijdelijk waren opgeslagen ging, daarbij volledig in de vlammen op.

Sindsdien mag het huis niet meer betreden worden omwille van veiligheidsrisico's (asbest, instortingsgevaar,...).

In de totaal vernielde achterbouw bevond zich o.a. alle *archaeologica* van de opgraving in de Hoogstraat (behalve enkele diagnostische stukken die ter restauratie terzijde waren gehouden). Al dit materiaal is voorgoed verloren of ernstig aangetast door het vuur.

Het heeft een tijdje geduurd vooraleer het veldteam (archeologen en arbeiders) een ander bestendig onderkomen had gevonden. De organisatie van de verwerking verliep aanvankelijk onsamenhangend. Bovendien moesten de geredde stukken en informatie opnieuw worden verzameld en geïnterviewd vooraleer er sprake kon zijn van een degelijke verwerking en rapportage.

We hebben letterlijk geprobeerd om zoveel mogelijk gegevens uit de brand te slepen en daarmee toch een kwalitatief opgravingsrapport af te leveren.

Inhoud

1. Inleiding
2. Historische achtergrond
3. Chronologie van de site
4. Opmerkelijke vondsten
 - 4.1 Opgraving in de Hoogstraat...een schot in de roos!
 - 4.2 Geknipt voor graaf Egmont?... een beknopte geschiedenis van onze schaar
 - 4.3 Feest in de Hoogstraat! Patacons en devotionalia
 - 4.4 Vrome visioenen uit het vuil...Heilige Birgitta waakt over de Hoogstraat
5. Besluit
6. Over een baby in een kookpot onderweg naar de *limbo*...
Een neonatale bijzetting uit de late middeleeuwen in de Hoogstraat te Zottegem
 - 6.1 Vondstomstandigheden
 - 6.2 De grape
 - 6.3 De baby
 - 6.4 Zieltjes uit de schemerzone...
 - 6.5 Nabeschouwingen
7. Publiekswerking
8. Bibliografie
9. Dankwoord en verantwoording

1. Inleiding

Dankzij een nauwe samenwerking met de dienst Openbare Werken van stad Zottegem slaagt het PAM-Velzeke erin om sinds enkele jaren alle dossiers van bouwprojecten op de voet te volgen en te adviseren. Zo zijn de archeologen op elk moment op de hoogte van alle grote en kleinschaliger bouwwerkzaamheden. Indien geplande graafwerken voorzien zijn op een archeologisch 'gevoelige' zone gaat onze dienst in overleg met de eigenaar/of bouwheer bij voorkeur over tot een preventieve sondering of opgraving van de desbetreffende sector. Zodra het terrein archeologisch onderzocht is, wordt het terrein weer vrijgegeven voor de eigenlijke bouwactiviteiten. Toen eind september 2006 de bouwaanvraag van NV Eurofim m.b.t. het nieuwbouwproject "De Nieuwe Poort" op de proppen kwam, was dit voor de veldploeg van het PAM-Velzeke het signaal om over te gaan tot de actie (fig. 1).

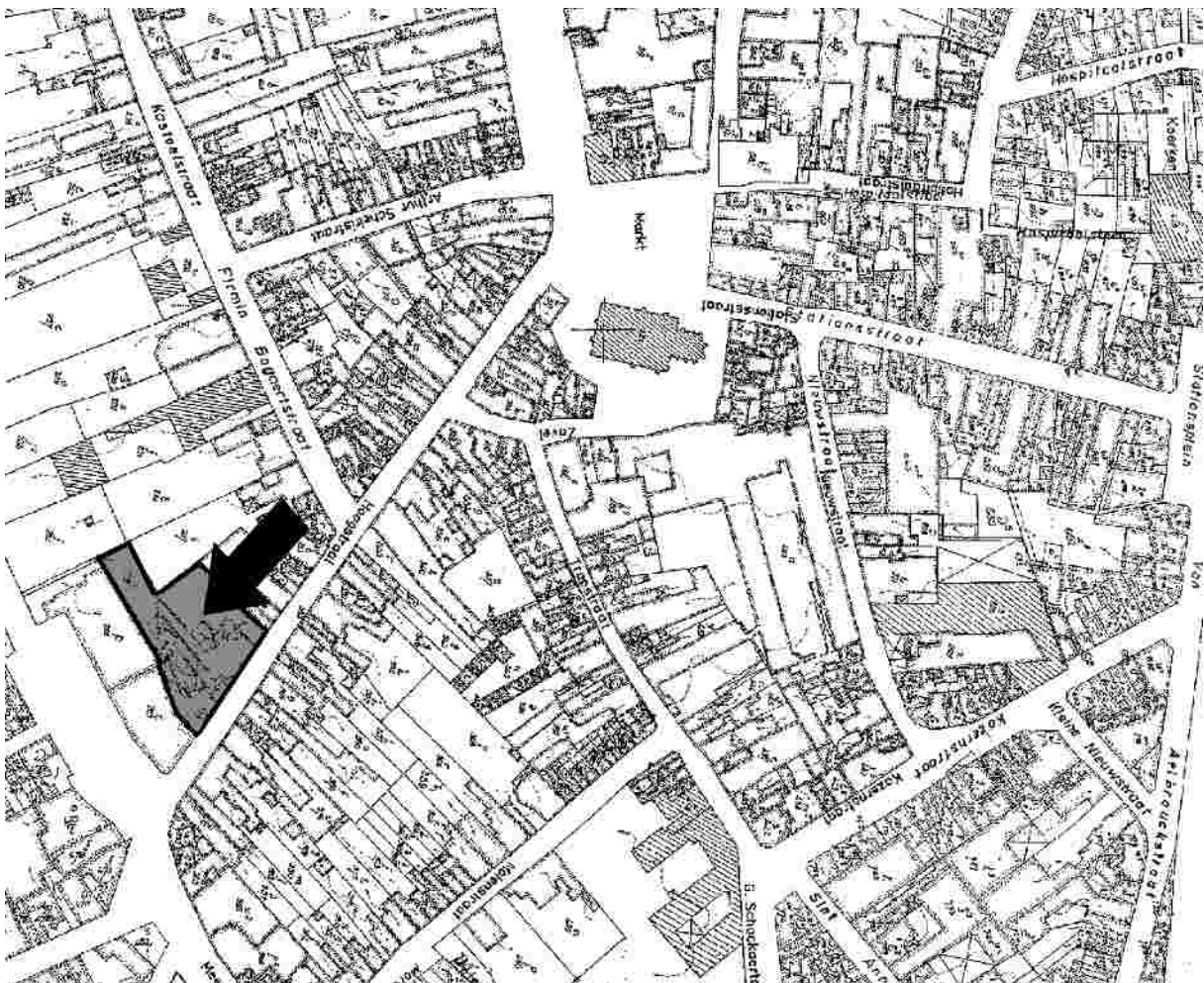

Fig. 1 Situering van het bouwterrein "De Nieuwe Poort" in de Hoogstraat te Zottegem.

In 1999 kocht de NV Eurofim de zaadhandel “De Groote”, na het overlijden van de eigenaars. In de daaropvolgende jaren kocht de nv ook “Vershandel Vic”, “Divia Shop”, “Café Petit” en de oude drukkerij en winkel van “Printor De Beiaard”. De gebouwen, behalve één gevel en het gebouw van de Europabank, zijn intussen gesloopt. Binnenkort zullen er appartementen met winkelruimtes worden gebouwd. De gevel van zaadhandel De Groote is een beschermd stadsgezicht. Het Agentschap R-O Vlaanderen, entiteit Onroerend Erfgoed besliste dat de voorgevel behouden moet blijven. Na een grondige restauratie zal de gevel in de nieuwbouw geïntegreerd worden. Er is ook een ondergrondse parkeergarage in het vooruitzicht gesteld: deze ruimte zal tot 4 meter diep worden uitgegraven over bijna de gehele oppervlakte van het terrein (omvat ook toegang en liftkokers).

Eerder archeologisch onderzoek op aanpalende percelen leverde reeds betekenisvolle resultaten op. De archeologische resten en sporen weerspiegelen zes eeuwen bewoningsgeschiedenis te Zottegem. Het terrein op de hoek met de Wolvenstraat en de Hoogstraat leverde zelf een indicatie op voor bewoning uit de midden-bronstijd.¹

De omvang van het bouwproject en het enorme grondverzet in het stadscentrum waren ruim voldoende aanleiding om op dit terrein een voorafgaandelijk, archeologisch onderzoek uit te voeren. De eigenaar NV Eurofim stelde zich bereidwillig op en gaf ons een haalbare termijn om het onderzoek uit te voeren.

Stad Zottegem reageerde enthousiast op het project en zorgde voor de nodige logistieke ondersteuning. De opgravingen gingen van start begin februari en eindigden op 15 april 2007.

Een kwart van het areaal kwam niet in aanmerking voor archeologisch onderzoek. Door het uitgraven van recente kelders tegen de Hoogstraat en het verwijderen van ondergrondse stookolietanks was een deel van het bodemarchief ernstig verstoord. Verder bleek een zone van het westelijk areaal geïnfecteerd door bodemverontreiniging en dus ontoegankelijk voor verder archeologisch onderzoek. Tenslotte moest de smalle toegang naar de Wolvenstraat om praktische redenen ongemoeid blijven.

¹ De Mulder G., Deschieter J. & Van Strydonck M., 2001; De Mulder G. & Deschieter J., 2005; Deschieter J., 2001.

2. Historische achtergrond

Niettegenstaande zijn eeuwenlange ontwikkeling herinnert relatief weinig in het huidige Zottegemse straatbeeld ons nog aan het bewogen verleden van de 'Egmontstad'. Alleen de O-L-V-Hemelvaartkerk en het Egmontkasteel, vormen de stille getuigen van bijna duizend jaar geschiedenis.

Naast de studie van een omvangrijke hoeveelheid papieren archiefstukken, is het archeologisch onderzoek van het bodemarchief van fundamenteel belang voor de reconstructie van het verleden van onze stad. De archeologische vondsten bieden ons niet alleen een beter inzicht in de chronologische ontwikkeling van de diverse sectoren van de moderne stad, ze vormen een waardevolle informatiebron over de Middeleeuwse economie en over het dagelijks leven van de '*homo medievalis*' te Zottegem. Tenslotte brengen de archeologische vondsten een verleden aan het licht waarover geen geschreven bronnen bestaan.

De oudste historische vermelding van Zottegem klimt op tot het einde van de 11de eeuw: omstreeks 1088 wordt een zekere Rothardus van 'Sotteghem' vermeld als lid van de voornaamste adellijke heren in het Land van Aalst². Deze heren van Zottegem hadden hun maatschappelijke en politieke machtspositie verworven tijdens de troebele tijden toen het bezit van de streek tussen Dender en Schelde heftig werd betwist door de Duitse keizer en de graaf van Vlaanderen³. Een eerste, kleine woonkern ontstond ten noordoosten van de beschermende burcht van de heer van *Sottegem*. Het laat-middeleeuwse toponiem 'ten dorpe' verwijst nog naar de locatie van dit oude gehucht: deze embryonale nederzetting zou te situeren zijn tussen het Egmontkasteel en de huidige locatie van de splitsing van de spoorlijnen Zottegem-Brussel en Zottegem-Gent⁴.

Onder impuls van de lokale feodale heren heeft Zottegem zich in de late middeleeuwen ontwikkeld als een zgn. 'vrijheid': in vergelijking met grote Middeleeuwse steden (zoals Gent, Aalst, Geraardsbergen) omvatten deze 'vrijheden' slechts kleinere, secundaire agglomeraties, weliswaar met eigen privileges en rechten, maar waarvan de invloedssfeer niet verder reikte dan de onmiddellijke

² Van Durme 2001, 16 en 18

³ Van den Bossche, B.M.L. 1990, 13

⁴ Van Durme 1999, 18 en 54

regio⁵. Deze metamorfose, die zich omstreeks de late 12de en vroege 13de eeuw ook elders in Noord-West-Europa manifesteerde, had zijn gevolgen op de morfologische uitbouw van de nederzetting Zottegem. De oude bewoning werd opgegeven en de kern van het dorp verplaatste zich in zuidelijke richting, tussen de beschermende burcht van de heer van *Sottegem* en zijn domaniale bidplaats die naderhand als parochiekerk van de heerlijke familie en haar rechtstreekse onderhorigen aangewend werd (fig. 2) én met de inplanting van een centraal marktplein van waaruit belangrijke uitvalswegen (zoals de huidige Hoogstraat) vertrokken

De eerste archivalische referentie naar de Vrijheid van Zottegem verschijnt in een akte uit 1286 waarin Geraard V van Zottegem leenhulde brengt aan Jan van Avesnes, de graaf van Henegouwen. Als vrijheid heeft het middeleeuwse Zottegem dan ook nooit over imposante vestingwerken, stadswijken, grote openbare gebouwen, een dicht stratennet, meerdere marktpleinen of een begijnhof beschikt. Naarmate de Zottegemse gezinnen in aantal toenamen, werden de voorheen nog voor landbouw gebruikte gronden ingenomen door huizen, werksteden en andere aanhorigheden, langs de hoofdbaan Nederstraete (huidige Heldenlaan)- Markt-Hoogstraete en in mindere mate aan de zijwegen. In 1600 telt de parochie *Sottegem* - bestaande uit de stedelijke Vrijheid en het uiterst schaars bewoonde Bevegem - ongeveer 350 “zielen”. Rond 1620 staat het bevolkingscijfer op 700 zielen.⁶ Uit een berekening uitgevoerd in opdracht van de Zottegemse schepenen blijkt dat in 1749 de totale oppervlakte van de Vrijheid ongeveer 28 bunder of ca. 34,5 ha bedroeg; binnen deze oppervlakte stonden een 150 grote en kleine woningen⁷.

⁵ Van Durme 1976/7, 30 ; Van Isterdael 1986, 7

⁶ De Potter F. & Broeckaert J., 1981, 299-315.

⁷ Van Isterdael 1986, 8

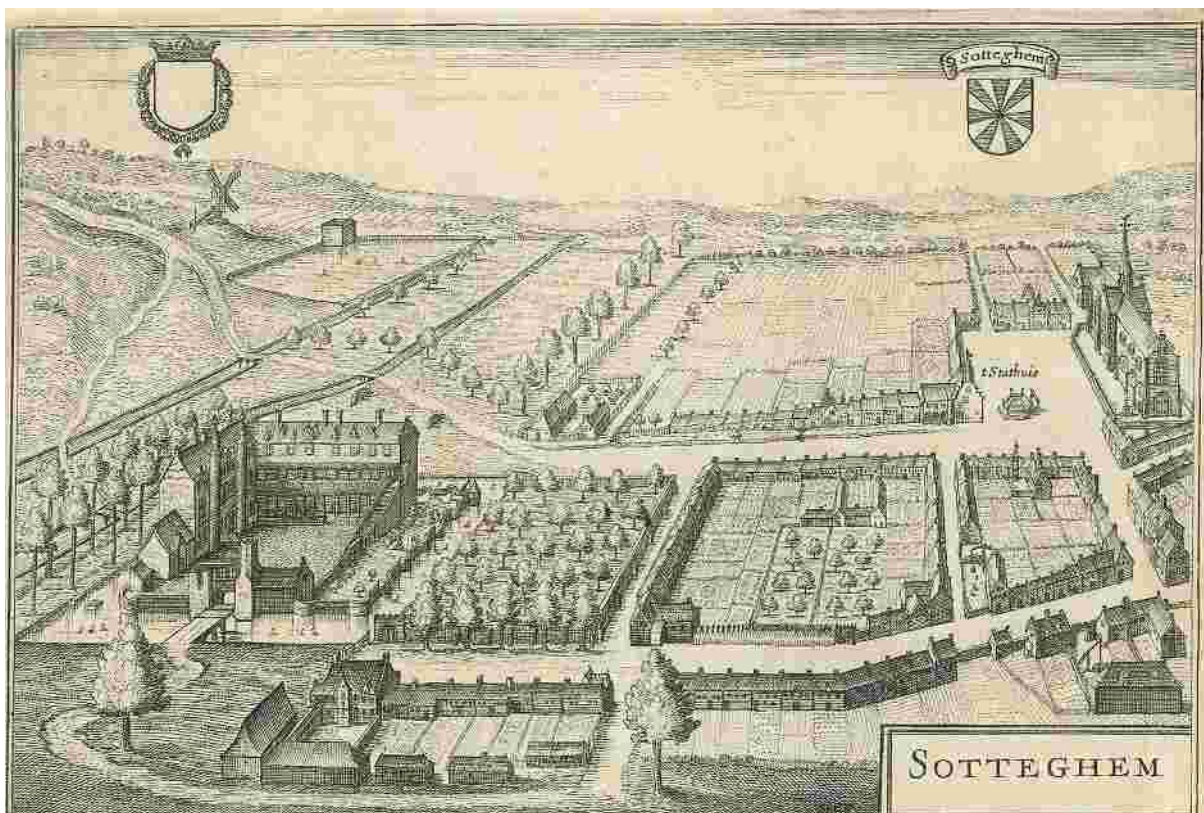

Fig. 2 Kaart van Zottegem in 'Flandria Illustrata' van A. Sanderus, midden 17e eeuw. Uit Watté F., 1986: 25.

Ook op oude kaarten is duidelijk te zien hoe de historische bewoning te Zottegem zich ontwikkelde als een lintbebouwing: woningen stonden met de gevel ingeplant langsheen de voornaamste invalswegen die zich als tentakels over het omliggende platteland uitspreidden (fig. 3).

Fig. 3 Detail uit Kabinetskaart van Ferraris ca. 1775.

De zones achter de woningen dienden als erven en tuintjes waar allerlei graaf- en dumpactiviteiten plaatsvonden.⁸ De onderzochte zone in de Hoogstraat maakt deel uit van een verdere stadsuitbreiding rond het einde van de 13de eeuw.⁹ Uit die vroegste fase ontbreekt evenwel elk archeologisch spoor.

⁸ Watté F., 1986.

⁹ Mondelinge mededeling van Danny Lamarcq en Luc Van Durme, waarvoor dank.

3. Chronologie van de site¹⁰

Dit chronologische overzicht is gebaseerd op een algemeen nazicht van het archeologisch materiaal kort na de opgravingen en steunt tevens op de terreinwaarnemingen en stratigrafische bevindingen die tijdens het veldwerk tot stand kwamen. Een diepgaande studie van de talrijke contexten dringt zich dan ook op ten einde deze eerste, algemene en voorlopige fasering definitief uit te kunnen werken en finaal vast te leggen.

Na de ontdekking in 1999 van archeologische structuren uit de midden-bronstijd op het aanpalende perceel (residentie "Remus"), lag het in de lijn van de archeologische verwachtingen dat de opgraving van de zuidelijke randzone van de werf sporen uit die periode zou opleveren. Dit bleek niet het geval. De grootschalige en diepgaande verstoringen aangericht door de aanleg van beerkelders, stookolietanks en waterputten in deze sector droegen ongetwijfeld bij tot het uitwissen van mogelijke, protohistorische bewoningssporen.

De vroegste occupatiefase op het onderzochte terrein weerspiegelt zich in o.m. in twee kuilen tegen de westrand van de Hoogstraat. De ene kuil gaf blijk van een systematische aanleg en uitgraving. Op grondplan tekenden deze structuren zich af als vierkante sporen met een homogeen grijze, humusrijke vulling; in sectie profileerde zich een diepe put met steile wanden en een vlakke bodem. Het ziet er naar uit dat de demping van deze oudste sporen kort en intentioneel gebeurde: er was nergens sprake van een interne gelaagdheid.

Het vondstenspectrum bestaat overwegend uit gefragmenteerde ceramiekfragmenten van vooral grijs vaatwerk (kruiken, teilen, etc), rood, geglazuurd aardewerk (grapen, etc.) en scherfjes van steengoedkruiken uit Langerwehe en/of Raeren en Siegburg. Deze vondsten laten toe het dichten van de kuilen te dateren op het einde van de 14de en eerste helft van de 15de eeuw.

Hoewel de noodopgravingen op het terrein van "De Nieuwe Poort" geen overtuigende constructieresten of –sporen opleverden, brachten sleuven VI en VII in

¹⁰ Opgravingsplan in bijlage.

de zuidoostelijke hoek van de werf acht regelmatig uitgegraven kuilen voort die als paalsporen kunnen geïnterpreteerd worden: ze onderscheidden zich van de overige grondsporen door eenzelfde vulling: die was samengesteld uit een homogeen licht (bruin)grijze, groengetinte leem. Hun identieke oriëntatie, parallel met een noordwest-zuidoost lopende gracht pleit eveneens voor een planmatige aanleg. Als gevolg van de talrijke, recente verstoringen in deze sector viel een eventuele, plattegrondconfiguratie niet meer te achterhalen. Het gerecupereerde vondstenmateriaal uit deze contexten hoort thuis in de 15de eeuw.

Twee dicht naast elkaar uitgegraven kuilen in sleuf I ressorteren ongetwijfeld onder diezelfde fase. Op basis van het schervenmateriaal is duidelijk dat deze sporen in de loop van de 15de eeuw intentioneel gedempt werden. Interessanter was evenwel het hoger gelegen egalisatiepakket dat samen met tientallen gesteentebrokken en tegelfragmenten onderdeel vormde van een 15de eeuws vloerniveau, waarin een complete bruinrood geglazuurde grape ingegraven was (fig. 4).

Fig. 4 Grape in rood aardewerk in situ.

Dit recipiënt was duidelijk met opzet in de bodem ingewerkt. Een mogelijke hypothese is dat het dienst deed als haardpot. De grape is de meest verspreide kookpot in de late middeleeuwen en tijdens de post-middeleeuwse periode. Het betreft een kookpot op drie pootjes in grijs of rood aardewerk, al of niet bedekt met een glazuurlaag en voorzien van één of 2 verticale oren. De kookpot werd niet op het vuur geplaatst, maar in hete asse, zodat het voedsel (soep, pap, enz..) stilletjes en gelijkmatig kon koken of sudderen.

Uit hetzelfde opvullingspakket waarin de grape was ingegraven kwamen enkele ongewone majolicavondsten aan het licht. Meest in het oog springend waren een 8-tal wandfragmenten in een lichtbruine, matig hard gebakken klei waarvan een 2-tal stukken deels met tinglazuur bedekt zijn, waarop restanten van een donkerbruine streepbeschildering zichtbaar zijn (fig. 5).

De fijne en talrijke draairingen aan de binnenzijde laat, in combinatie met het concave profiel van de scherven, toe deze scherven als fragmenten van de onderbuik van een recipiënt te bestempelen. Het enige randfragment, versierd met groene Andreaskruisjes, geeft uitsluitsel over de vorm van dit stuk: het betreft een schenkan met brede sned en een eivormig lichaam¹¹. Deze merkwaardige scherven vallen te identificeren als zgn 'archaïsche majolica', afkomstig uit Toscane (Centraal-Italië)¹² en zijn te dateren in de late 14de eeuw en vroege 15de eeuw. Ze vertegenwoordigen voor onze regio een unieke vondst.

¹¹Voor een typologisch gelijkaardig stuk, cf. Blake 1999, fig. 2.1.

¹² Een woord van dank gaat uit naar de volgende mensen die bijdroegen tot de identificatie van dit Italiaans materiaal: Koen De Groote (VIOE), Bieke Hillewaert en Jan Huyghe (Raakvlak, Brugge), en Timothy Wilson (Ashmolean Museum, Oxford, V.K.).

Fig. 5 Scherven van zgn. archaische majolica uit Centraal-Italië.

De productie van tingeglazuurd aardewerk in Italië werd o.m. in de hand gewerkt door de aanwezigheid van geïslamiseerde bevolkingsgroepen die na de late 11de eeuw in Calabrië en op Sicilië waren achtergebleven; deze multiculturele regio's vormden nl. belangrijke doorvoergebieden van Noord-Afrikaanse lusterwaar naar de rest van het Italiaanse schiereiland en fungeerden tevens als doorgeefluik voor de daaraan gekoppelde artisanale know-how¹³. In de loop van de 13de eeuw ontwikkelden zich diverse productiecentra van archaische majolica zowel in Centraal-

Italië als korte tijd later in Ligurië¹⁴. Sommige Toscaanse centra bestreken slechts een beperkte afzetmarkt zoals Siena en Lucca, maar voor de ruimere export waren tijdens de late 13de tot omstreeks het midden van de 15de eeuw vooral de ateliers in Pisa en Montelupo van internationaal belang¹⁵. Andere productiecentra van betekenis waren Orvieto, Deruta en Faenza. De vroegste stukken omvatten vooral gesloten vormen, zoals kannen en kruiken met een kenmerkend kleurenpalet van wit tinglazuur met groen en donkerbruin geschilderde motieven; de decoratie bestaat overwegend uit geometrische of vegetatieve motieven. Vanaf de late 14de eeuw komt het accent meer op de vervaardiging van open vormen (schotels, borden..) te liggen. Pas in de loop van de 16de eeuw komt de Zuid-Nederlandse majolicaproductie op gang onder impuls van in Antwerpen gevestigde Italiaanse pottenbakkers¹⁶.

Vroege importen van mediterrane luxe vaatwerk duiken geregeld op bij opgravingen in voormalige middeleeuwse handelssteden en zeehavens zoals Brugge, Damme¹⁷, Monnikerede of Sluis¹⁸. In het binnenland zijn dergelijke vondsten eerder zeldzaam : dit 'exotische' luxe-materiaal vond dan ook zijn weg vooral naar kloosters en abdijen¹⁹ of naar kastelen en rijkere residenties. De Zottegense vondst valt wellicht te verklaren door de aanwezigheid van een aristocratische component in het vlek en dit in de hoedanigheid van de feodale heren van Zottegem (en hun entourage) wiens invloed en belangen ver buiten de regio reikten.²⁰

Sleuven VI en VII werden gekenmerkt door de aanwezigheid van diep uitgegraven, recente resten zoals kelders, betonnen steenputten en 2 ondergrondse stookolietanks. De meest markante archeologische structuur uit deze zuidelijk gelegen sleuven was een ca 1,25m brede gracht met een noord-zuid georiënteerd verloop. Het spoor kon slechts over een lengte van 8 m gevolgd worden: zowel het noordelijke als zuidelijke uiteinde waren door recente resten vernield en weggegraven. Binnen de opgravingsadministratie staat dit lineaire spoor ingeschreven als nr 107. Twee secties leverden een komvormig profiel met afgeronde bodem op. Zowel in plan als in doorsnede kenmerkte de vulling van spoor

¹³ Blake 1993, 6.

¹⁴ Benente *et al* 1993, 15.

¹⁵ Milanese 1993, 29-32.

¹⁶ Dumortier 2002.

¹⁷ Mars & Termote 1987, 94.

¹⁸ Hillewaert 1988, 127-129 ; Hillewaert 1993, 66.

¹⁹ De Groote 1992, 405 ; De Groote 2002.

107 zich door een mengeling van heel lichtgrijze leem met mangaan-rijke, geremanieerde leem of C-horizont. Vermoedelijk behoort dit spoor tot de oudste bewoningsfase binnen alle archeologische structuren van het terrein.

Een relatieve chronologie valt af te leiden uit het feit dat deze gracht halverwege zijn verloop doorsneden werd door een aantal jongere structuren die we globaal in de 15de – 16de eeuw dateren. Het betreft de sporen 109 t.e.m. 111. Met het oog op een scherpere datering van dit spoor werd 1 houtskoolstaal onttrokken uit de vulling die voor het overige geen *archaeologica* opleverde.

Pal ten westen en parallel met spoor 107 lagen 8 regelmatig uitgegraven kuiltjes verspreid die zich van de overige grondsporen onderscheidden door eenzelfde vulling: die was doorgaans samengesteld uit een homogeen licht (bruin)grijze, groengetinte leem. Het gaat meer bepaald om de sporen 72 t.e.m. 75a, en 113. Andere wellicht gelijktijdige sporen vertoonden in doorsnede een gestratificeerde opbouw: daaronder ressorteren de kuilen 75a en 114. Ons inziens lijken de sporen 86 en 87 bij diezelfde groep te behoren maar deze 2 kuiltjes bevatten een meer uitgesproken houtskoolrijke, grijze leem, vermengd met brokjes verbrande leem. Op de bodem van 75b lag een ringvormig ijzeren object.

Hun gelijklopende oriëntatie en de min of meer morfologische analogie van deze groep kuiltjes lijkt een interpretatie als paalsporen niet uitgesloten. Als gevolg van de talrijke, dense recente verstoringen is een eventuele, complete gebouwplattegrond niet meer te achterhalen.

Aan de hand van de analyse van houtskoolstalen uit o.m. de kuilen 113 en 114 zal worden nagegaan of de ondiepe gracht 107 gelijktijdig bestond met die reeks van paalsporen.

Niettegenstaande het schaarse materiaal dat uit die oudste structuren te voorschijn kwam lijkt een algemene datering in de laat-middeleeuwse periode aannemelijk. Kuilen 86 en 87 brachten op een eerste grondplan o.m. 3 diagnostische stukken van een kom, een pot of grape en een kruik in grijs aardwerk voort. Uit spoor 73 zijn vooral de bodem van een grijze beker met vlakke standvoet en een bodemfragment van een grijze kruik op standvinnen te onthouden. Tenslotte leverde kuil 75 een met

²⁰ De Potter & Broeckaert 1981, 315.

vingertoppen versierd oorfragment van een grijze vuurstolp op. Al deze ceramiek valt typologisch onder te brengen in de 15de eeuw.

Bij het uitgraven van het ondiepe kuiltje 109 lag op de bodem van deze ondiepe uitgraving een gebroken, ongeglazuurde vloertegel van ca. 20cm op 20cm, met bovenaan een opmerkelijke concentratie van houtskoolbrokken en verbrande leem. De samenstelling van de kuilvulling leek identiek met deze van kuil 36 en hoort eveneens thuis in het begin van de 17de eeuw. Ver moedelijk werd de tegel benut als een haardje binnen het kader van een niet nader te bepalen artisanale activiteit.

De overige archeologische structuren uit deze sleuven zijn van post-middeleeuwe datum.

Vermeldenswaard is de kuil 103: een min of meer rechthoekige structuur van ca 4m op 1,50m. De bruingrijze kleiige leemvulling bevatte naast baksteenpuin heel wat aardewerk en glas uit de 18de eeuw

Uit de 16de eeuw, stammen heel wat volumineuze kuilen die initieel als leemwinningsputten waren uitgegraven, en achteraf fungeerden als stortplaatsen voor allerlei afval (mest, dierlijk bot, scherven, bouw materiaal, glas, plantaardige resten, ...). De bodem van sommige van deze structuren bestond uit een dik veenachtig pakket waarin fragmenten van onbewerkt hout staken. Uit de late 15de – vroege 16de eeuwse afvalput stamt een wandfragment van een zgn. puntneusbaardmankruik uit Aachen of Raeren (fig. 6).

Fig. 6 Fragment van een punmeusbaardmankruik uit Aachen of Raeren.

In tegenstelling tot de latere, met mallen gevormde gezichten van de 'klassieke' baardmankruiken uit o.m. Siegburg en Frechen werd het gelaatsmasker bij deze vroege stukken plastisch met de vrije hand uitgewerkt.²¹ Op tal van archeologische

²¹ Reineking-von Bock 1986, nrs. 338-344.

sites in binnen- en buitenland treft men ze aan in contexten daterend uit de late 15de en eerste helft van de 16de eeuw²².

Een van de meest ongewone structuren op de terreinen van “De Nieuwe Poort” was een ronde kuil met een diameter van ca. 4m (fig. 7).

Fig. 7 Doorsnede op spoor 36 met verbrand puin.

Het betrof een echte ‘afvalkuil’ die was uitgegraven voor het dumpen van een grote hoeveelheid brandafval en ceramiek. De vulling was dan ook overwegend samengesteld uit deze twee materiaalgroepen en bevatte in tegenstelling tot de overige archeologische sporen weinig humusrijke aarde. Het storten van dit afval moet hebben plaats gevonden op het eind van de 16de of begin 17de eeuw.

De inhoud van de kuil blijkt afkomstig zijn van een constructie die toen of kort ervoor is afgebrand. Uit archiefdocumenten blijken delen van Zottegem in die tijd te zijn

²² Het volstaat in dit verband te verwijzen naar vondsten van puntneusbaardmankruiken uit o.m. Kortrijk (Despriet 1994, fig. 80-81 en fig. 90), Brugge (Hillewaert 1988, afb.98, 3) en Aalst (De Grootte 1992, fig. 27,8 ;

geteisterd door branden.²³ De opgraving van de afvalkuil leverde naast fragmenten van bakstenen en grote klompen wandbepleistering van een gebouw in vakwerk, ook stukken vensterglas op. Het gros der vondsten bestaat uit honderden scherven van vooral geglazuurde melkteilen en kommen. Heel speciaal bij het aardewerk is de aanwezigheid van minstens 20 exemplaren van hoge drinkkannen van éénzelfde type (fig. 8), afkomstig uit het pottenbakkerscentrum Bouffioulx (Henegouwen, België).²⁴ Deze hoge concentratie van eenzelfde type drinkgerei kan wijzen op de nabijheid van een herberg of een handelaar in aardewerk in de Hoogstraat op het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw.

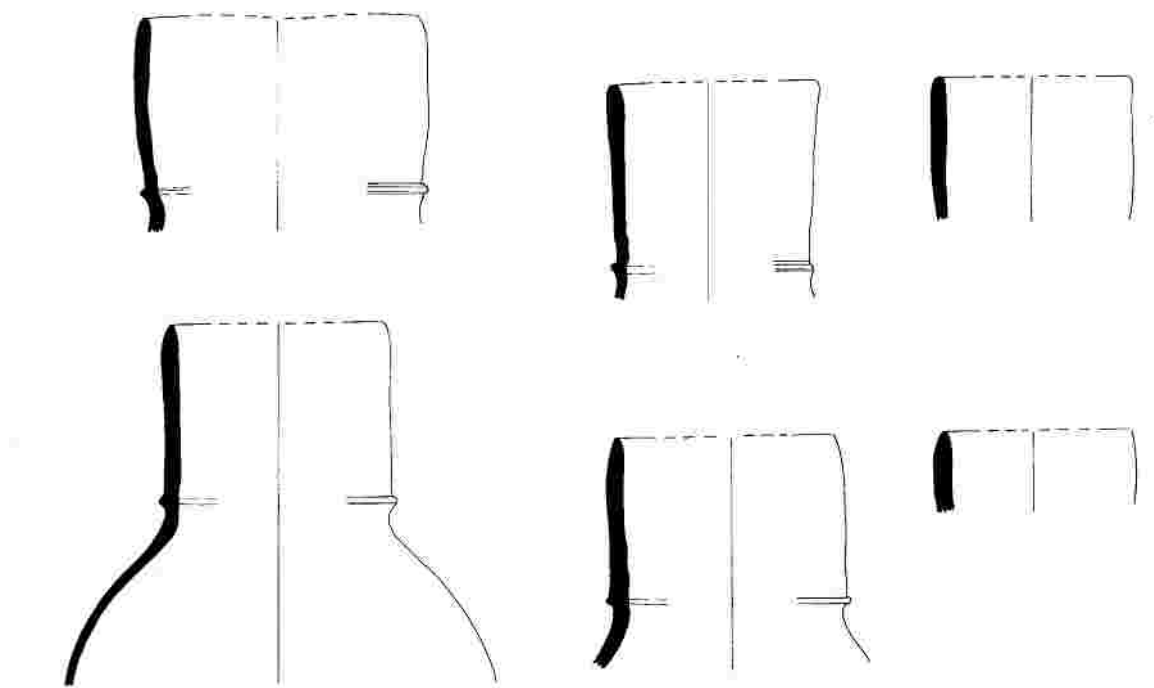

Fig. 8 Bouffioulxkannen uit spoor 36.

Naast het overwicht aan schenkkannen telde dit Bouffioulx-ensemble ook fragmenten van kleinere kruikjes, veldflessen, een roompotje en een pint of drinkbeker. Een paar fraai versierde kruiken waren afkomstig uit Raeren, o.m. een in profiel reconstrueerbare kruik met versierd fries waarop de stempel van de pottenbakker en handelaar Winand Emonts prijkt²⁵. Binnen het wijde spectrum aan importceramiek uit kuil 36 vond ook majolica zijn weg in deze context en dit onder de

De Groote *et al.* 2001/2002, fig.51, 4, fig. 62 en fig.53, 5).

²³ De Potter F. & Broeckaert J., 1981, 309.

²⁴ Matthys A., 1971; Matthys C., 2005.

vorm van een 3-tal albarelli en een kommetje. Het oxiderend gebakken rood aardewerk omvat overwegend uit geglazuurde teilen en vergieten, grappen en slibversierde borden.

In de onmiddellijke nabijheid van deze grote structuur kwam een afvalkuil uit dezelfde periode te voorschijn: in de diverse opvullingslagen troffen de archeologen een fraaie vormtegel met de voorstelling van de heilige Birgitta aan (cf. infra). Dit merkwaardige object was o.m. vergezeld van een complete wafelbeker in glas en stukken van een zgn. 'musketierkruik' uit Raeren, gedateerd op het eind van de 16de of begin 17de eeuw (fig. 9).

Fig. 9 fragmenten van een musketierkruik uit Raeren.

De enige constructierest die op het terrein van "De Nieuwe Poort" werd aangesneden bestond uit de onderste laag bakstenen van een quasi-ronde beerput die bovenop een oudere, opgevulde leemextractieput was opgetrokken (fig. 10).

²⁵ Voor gelijkaardige kruiken, cf. o.m. Gaimster 1997, 241.

Fig. 10 Restant van bakstenen beerput.

De wanddikte van deze fundering bedroeg gemiddeld 30cm. De zuidoostelijke rand vertoonde een rechte zijde. De funderingsrest bestond uit een metselwerk van volledige en gehalveerde, rode bakstenen: twee verschillende formaten primeerden, nl. 30x13x7cm en 27,5x13,5x6,8cm. Het grote formaat en de integratie van kapotte stukken in het metselwerk wijzen op een secundair gebruik van bouw materiaal, wellicht afkomstig van een laat-middeleeuwse (14de eeuwse) constructie. Gezien zijn stratigrafische positie situeert de aanleg van deze beerput zich in de latere 16de eeuw.

Centraal op het opgravingsterrein bevond zich een smalle, langwerpige kuil; de structuur was afgedekt met een laag baksteenpuin, waaronder een humeus pakket met een aanzienlijke hoeveelheid complete stukken vaatwerk en glas verborgen lag (fig. 11). Deze context leverde een representatief ensemble van huisraad in aardewerk en glas op uit het midden of de tweede helft van de 17de eeuw. Het vondstencomplex bevatte een uiteenlopende waaier van kopjes of tasjes, kommetjes

(fig. 12, 1 en 3-6), slibversierde borden (fig. 12, 2 & fig. 14) (steel) grappen (fig. 13, 2) en een hengselpot (fig. 13, 4) in rood aardewerk. Ook faienceborden, w.o. een ploischotel (fig. 15), steengoedkannen (fig. 12, 8-9) en drinkbekers uit Bouffioulx, vertegenwoordigen samen met een complete drinkbeker (fig. 12, 7) en fragmenten van een zgn. 'Sternkanne'²⁶ uit het Westerwald het betere, kwaliteitsvolle servies. Opmerkelijk in deze context was verder de aanwezigheid van een complete knobbel- of traanbeker²⁷ en fragmenten van een beker in geëmailleerd glas. Net als bij alle kuilen op dit terrein werd opvallend weinig dierlijk botmateriaal binnen dit afvalpakket aangetroffen; uit de verwerking en studie van de talrijke zeefstalen zal moeten blijken of deze ogenschijnlijke schaarste gecompenseerd wordt door het voorkomen van kleinere en fijnere faunaresten.

Fig.11 Coupe op context 48.

²⁶ Voor dergelijke kannen cf. Reineking-von Bock 1986, nr. 494- 496.

²⁷ Een gelijkaardige beker met rozet op de bodem vond men o.m. in Tongeren, cf. Wouters et al. 1994, fig. 18, 16.

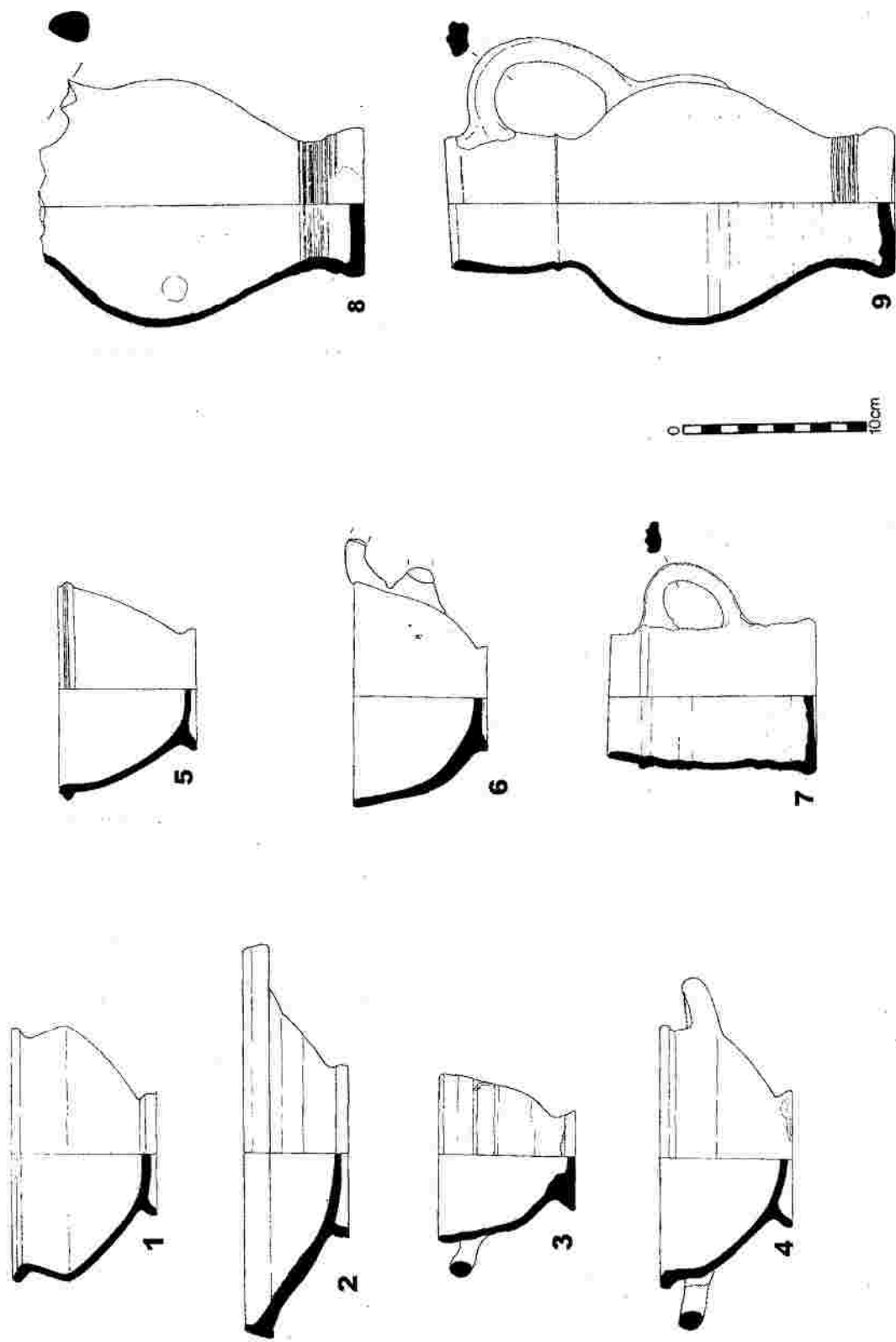

Fig. 12 Rood aardewerk (1-6) en steengoed (7-9) uit context 48.

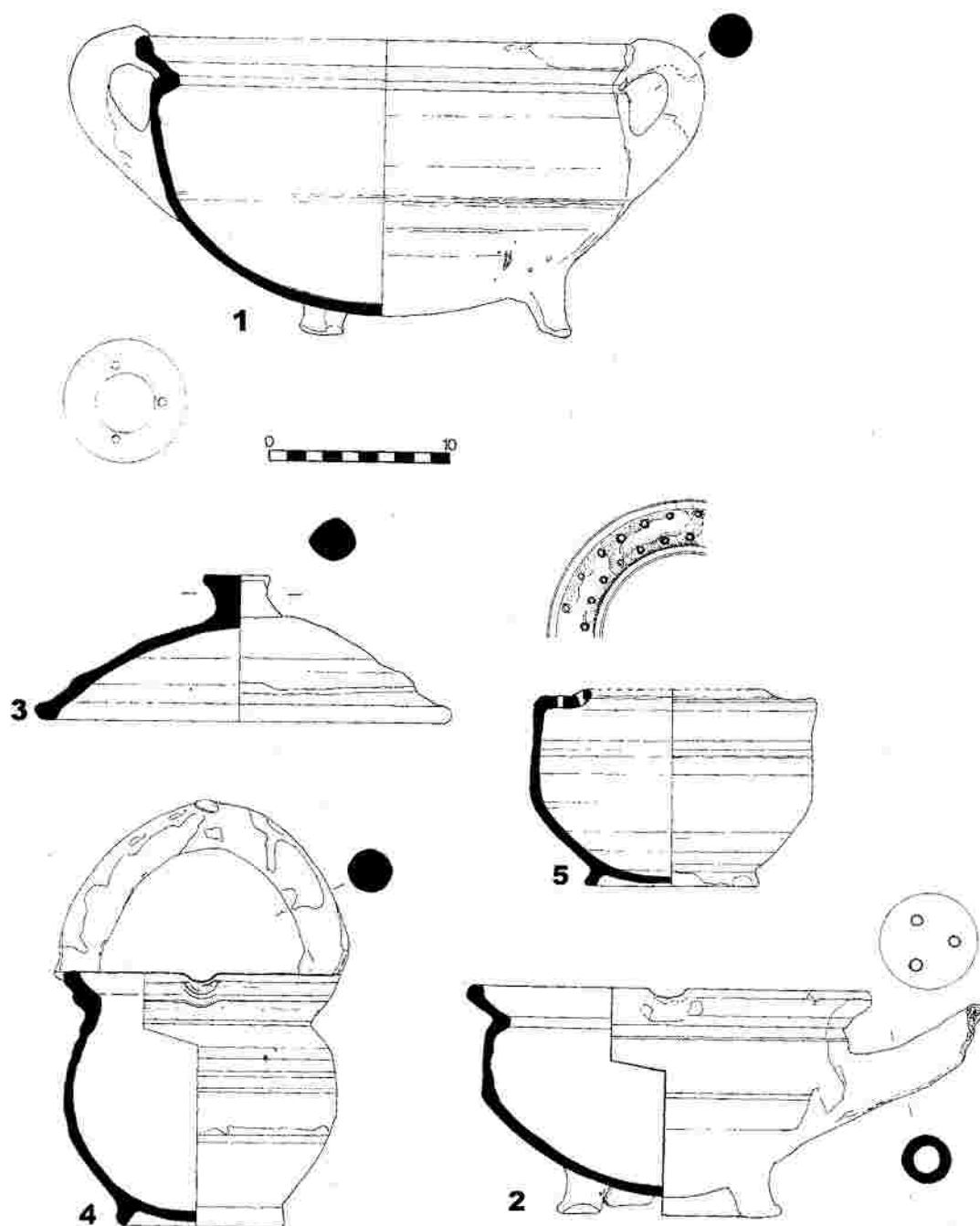

Fig. 13 Rood aardewerk uit context 48.

Fig. 14 Slibversierde borden uit context 48.

Fig. 15 Ploischotel uit context 48.

4. Opmerkelijke vondsten

De opgravingen in de Hoogstraat leverden een grote hoeveelheid objecten uit verschillende materiaalgroepen op. In afwachting van de restauratie van delicate materiaalgroepen zoals metaal, glas en organische materialen maakten we een voorlopige selectie van de meest opmerkelijke vondsten. De resultaten van de studie van de fauna-en floraresten zijn momenteel nog in verwerking maar zullen ongetwijfeld nieuwe inzichten verschaffen op vlak van archeozoölogie en archeobotanie.

4.1 Opgraving in de Hoogstraat...een schot in de roos!

Tijdens een eerste terreinverkenning in februari 2007 troffen de archeologen achter het gebouw van de Europabank op geringe diepte, een concentratie van een 60-tal kogels aan.

De kogels dragen de stempels RA 18, wat staat voor *Remington Arms Company*, één van de voornaamste wapenproducenten in de Verenigde Staten van de afgelopen 120 jaar, met als voornaamste vestiging Bridgeport, in de staat Connecticut. Het betreft zgn, .30-06 kogels, de standaardkogels of munitie bij uitstek van de Amerikaanse infanterist tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog en tijdens het Korea-conflict (1950 – 1953). Kogels met de stempel RA 18 zijn geproduceerd geworden vanaf 24 mei 1918.

De kogels zaten per 5 samen in een zgn 'stripperclip', die volledig in de laadkamer kon worden gestoken en die een soldaat in staat stelde om 5 schoten na elkaar af te vuren (fig. 16).

Fig. 16 Stripperclip in situ.

De 30-06 kogels op 5-ledige clips werden voornamelijk gebruikt bij twee types van Amerikaanse geweren, nl de M1903 en de M1917, die in de Eerste Wereldoorlog, en ook nog in beperkte mate tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de Amerikaanse troepen in gebruik waren.²⁸

De vondst van deze Amerikaanse munitie in onze stad wekt enige verbazing aangezien noch tijdens de Eerste noch tijdens de Tweede Wereldoorlog VS-troepen actief waren in de Zottegemse sector. Het lijkt niet uitgesloten dat het hier gaat om ontvreemde munitie die misschien aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog ijlings aan de grond werd toevertrouwd. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat deze 'oude' munitie door het Verzet is weggeborgen geweest en zo vergeten geraakte...

²⁸ cf. infra, internetbronnen.

4. 2 Geknipt voor graaf Egmont?... een beknopte geschiedenis van onze schaar

Tijdens het noodonderzoek in de Hoogstraat kwamen in een 16de eeuwse afvalkuil 2 merkwaardige gebruiksvoorwerpen aan het licht. Het betreft 2 ijzeren scharen die als het ware de 2 types van scharen vertegenwoordigen die onze middeleeuwse voorouders binnen hun dagdagelijkse taken hanteerden.

Fig. 17 IJzeren knipschaar.

De meest courante vorm was de zgn. knipschaar (fig. 17). Dit snoei-, scheer- en knipinstrument kwam in noordwestelijk Europa tot ontwikkeling omstreeks 1000 v. Chr. De basisvorm bleef gedurende eeuwen lang tot op de huidige dag ongewijzigd, nl. met een lus- of boogvormige greep en 2 puntig toelopende bladen of lemmeten. Ze bestonden in diverse afmetingen, waarbij de grotere aangewend werden voor het scheren van schapen, en de kleinere versies aan bod kwamen bij hand- en naaiwerk en bij het persoonlijk toilet (ontharing van allerlei aard, etc...).

Fig. 18 *IJzeren scharnierschaar.*

Het andere type omschrijft men als een scharnierschaar, waarbij 2 aparte lemmeten om één gemeenschappelijk spilletje of scharnier draaien (fig. 18). Dit voor ons alledaagse gebruiksobject dook in West-Europa pas op in de loop van de 6de en 7de eeuw n. Chr. en vond zijn oorsprong in de Byzantijnse wereld of in het Islamitische Oosten. De al of niet symmetrische vingeropeningen maakten het mogelijk om met dit object preciezer te werken en volgens rechte lijnen te snijden. In de Middeleeuwse steden trof men scharnierscharen dan ook vooral aan bij hoeden- en handschoenenmakers, bij kleermakers en barbiers.

Tijdens de middeleeuwen worden beide types in onze gebieden naast elkaar gebruikt, maar doorgaans is de knijpschaar het meest voorkomende gereedschap. Terwijl de scharnierschaar vooral gehanteerd werd bij artisanale activiteiten, komt de knijpschaar vrij courant in de meeste Middeleeuwse huishoudens voor. Na de 17de eeuw raakt de knijpschaar steeds meer in onbruik en wordt geleidelijk aan vervangen door de scharnierschaar.²⁹

²⁹ Baart *et al* 1977, 140-144; Bartels 1999; Cowgill *et al*, 2000; Rech 2004, 178-179.

4.3 Feest in de Hoogstraat! Patacons en devotionalia

Verspreid over het terrein werden in verschillende contexten een aantal patacons gevonden.

Patacons zijn ronde of ovale versieringen in gebakken witte pijpenaarde met afbeelding in reliëf (plaketten). Zowel religieuze als profane thema's werden uitgebeeld. Ze werden met felle kleuren beschilderd en sierden het feestbrood (vollaards) of krulkoeken. Dergelijk versierd feestgebak was populair rond de periode van Kerstmis en Nieuwjaar, en bij uitbreiding van Sint Maarten tot Driekoningen. Ook feestmaaltijden van broederschappen, gaaischietingen waarbij een feestgebak als prijs gegeven werd en huwelijksfeesten komen in aanmerking. De versiering van feestkoeken en broden met patacons was vermoedelijk reeds in de 15de eeuw een typisch gebruik in onze gewesten. Deze traditie leefde echter door tot in de 20ste eeuw.³⁰

Een bijzonder aspect vormen de Christuskinderen (ook wel stekjes, wikkels of busselkindjes genoemd), waarvan we een aantal vrij gave exemplaren terugvonden tijdens het onderzoek.

Het gaat om naakte of gebusselde Jezuskindjes van 3 tot 5 cm groot. Ze verschillen sterk in kwaliteit en graad van detail. Waarschijnlijk werden ze op Nieuwjaarskoek gebakken als geschenk gegeven. Op 1 januari viert men immers het naamfeest van Jezus. De kleine Christuskindjes konden ook als talisman worden meegedragen...en gingen op die manier uiteraard ook verloren.

Geyskens onderscheidt drie hoofdtypes onder de Jezuskinderen: het wikkelskind, Jezus met vogel en Jezus voorgesteld als Salvator Mundi.

Tot de eerste categorie behoort een fragment van Jezus als wikkelskind met rode beschildering waarbij de schuin lopende en in zwak reliëf uitgevoerde wikkels wit werden gelaten. Het tweede type ontbreekt in het vondstenspectrum. Het derde type: Jezuskind als Salvator Mundi is vertegenwoordigd door vier volplastische patacons (fig. 19).

³⁰ Lambrecht 2007 ; De Groote *et al* 2004 ; Bartels *et al* 2003.

Fig. 19 Jezus als Salvator Mundi.

De afbeelding van het Jezuskind als Salvator Mundi is een populair thema dat reeds vroeg voorkomt. De kwaliteit van de gerecupereerde patacons is erg verschillend. Een gemeenschappelijk kenmerk van alle stukken is de stijve en gestrekte houding van de figuurtjes. De rechterarm is geheven in een zegenend gebaar. In de linkerhand draagt hij een rijksappel. Rond de nek draagt hij een ketting met een Maltezer kruis. De haren zijn op het voorhoofd naar voren gekamd.³¹

Fig. 20 Pie rotfiguurtje.

³¹ Geyskens 2002, 20-25.

Tenslotte werd ook een pierrotfiguurtje gevonden, dit exemplaar kan worden gezien als de profane variant van het wikkkelkind (fig. 20).

In de 15de eeuw ontstaat er een grote vraag naar devotionalia als gevolg van een overgang naar een meer persoonlijke devotie. De kleinere devotionalia, gebruikt door lagere maatschappelijke klassen omvatten naast pelgrimstekens in messing, brons, lood of tin ook heiligenbeeldjes en Jezuskindjes, gemaakt uit aardewerk. Ze hielpen de gelovigen bij hun persoonlijke geloofsbeleving of dienden als talisman.

Tijdens de opgraving werd een fragment van een benen heiligbeeldje, waarvan men een arm en plooien van een gewaad kan herkennen, gerecupereerd. Eveneens werd een fragment van een pijpenaarden sokkeltje van een heiligenbeeldje aangetroffen. Een andere patacon, waarvan enkel het bovenste gedeelte is bewaard toont een heilige met gedrapeerde mantel en een boek onder de arm. Uit een 16de eeuwse context komen ook twee identieke sokkeltjes van heiligenbeeldjes in oxiderend aardewerk

4. 4 Vrome visioenen uit het vuil...Heilige Birgitta waakt over de Hoogstraat

Een van de meest merkwaardige vondsten werd gedaan op het einde van de opgravingen...

Wat in eerste instantie leek op een stuk dakpan of tegel bleek al snel een bijzonder fraaie vondst: een fragment van een tegel, in oxiderend aardewerk, die diende als mal voor het maken van witte pijpenaarden devotiemedallions (patacons) (fig. 21 & 22).

Fig. 21 Mal, met afbeelding van de Heilige Birgitta, voor het maken van devotiemedallions.

Fig. 22 Mal en positieve afdruk.

Deze plaquettes dienden als versiering op feestbrood. De mal stamt, afgaand op de kunsthistorische en stilistische kenmerken, waarschijnlijk uit de 2de helft van de 15de eeuw; vergelijkingsmateriaal vinden we in het Nederlandse Den Haag.³²

Aan de hand van het gotische opschrift in de aureool valt de hoofdfiguur te identificeren als de Heilige Birgitta ("*Sancta Birgitta*"). Ze zit aan een schrijftafel met een opengeslagen boek voor zich. Ze houdt haar hoofd lichtjes gekanteld, naar de hemel opgeheven. Een engel fluistert haar 'Gods Woord' in het oor, zijn hand ligt op haar linker schouder. H. Birgitta schrijft de openbaringen neer met haar rechterhand. Een ganzenveer en boek zijn kenmerkende attributen bij voorstellingen van de H. Birgitta. Rechts ziet men een gedeelte van de hoed, helaas ontbreken waarschijnlijk

³² Wetenmans 1987; Carmiggelt & Van Ginkel, 1993.

een tas en een pelgrimsstaf, de typische attributen van een pelgrim.

De H. Birgitta draagt de kledij van haar kloosterorde: een habijt met een speciaal hoofddeksel, de Birgittijnse kroon. Deze bestaat uit een zwarte sluier met drie witte banden waarvan twee kruisvormig over het hoofd lopen, terwijl de derde het gehele hoofd omspant. Op de vijf snijpunten zijn stukjes rood laken aangebracht als symbool van de wonden van Christus. Rond haar hoofd is een aureool te zien met daarop Sancta Brigitta. Uiterst links ziet men een banderol met Latijnse tekst.

Helemaal links onderaan bemerkt men een hoofdje, waarschijnlijk de keizer, de paus of een monnik die voor haar schrijftafel neerknielt, helemaal onder de indruk van haar wijsheid.

Boven haar zweeft een duif, de Heilige Geest. Rechts daarvan ziet men de Heilige Moeder Maria met Jezus op de arm. Links God de Vader die het lichaam van Christus ten hemel draagt.

De scène op de Zottegense tegel vertegenwoordigt blijkbaar een gestandaardiseerde voorstelling van de heilige Birgitta. Enkele vaste attributen en detailscènes komen op elke grafische weergave van deze heilige telkens terug: het zitten schrijven op een gestoelte, de fluisterende engel, de scènes uit het leven van Christus achter of boven Birgitta, de pelgrimsstaf. Dit doet vermoeden dat de middeleeuwse en latere kunstenaars vanaf de 15de eeuw zich hebben laten inspireren door een primaire afbeelding die steeds opnieuw als inspiratiebron fungeerde voor de geijkte voorstellingen van de heilige Birgitta.

De Heilige Birgitta van Zweden is een historische figuur uit de late middeleeuwen. Ze was stichteres van de Birgittinessen en Birgittijnen en één van de grootste mystici uit de geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk.

Birgitta werd op 14 juni 1303 geboren te Finstad bij Uppsala (Zweden) als dochter van Birger Persson, de gouverneur van Uppsala, en Ingeborg Bengtsdotter. Haar vader was een machtige grootgrondbezitter. De familie had wortels die teruggingen tot het Zweedse Koningshuis.

Op haar zevende kreeg Birgitta haar eerste visioen, er zouden er nog honderden volgen...

In 1316, Birgitta was toen 13, trouwde zij met Ulf Gudmarsson. Ze werd moeder van acht kinderen, 4 jongens en 4 meisjes in een gelukkig huwelijk. Eén van deze

kinderen, Catharina van Zweden, raakte eveneens als heilige bekend.

Birgitta en haar man waren allebei zeer religieus en maakten zelfs een bedevaart naar Santiago de Compostella in Spanje.

Na het overlijden van haar man in 1344 volgde ze haar tweede roeping : die van een zeer toegewijde vrouw die van de Heer de opdracht had gekregen om een nieuwe orde te stichten. De regel zou door Christus zelf aan Birgitta gedictieerd zijn 'Ordo Sancti Salvatoris' ofwel de Orde van de Heilige Zaligmaker.

Ze ontving meer dan 600 visioenen. De meeste handelen over het lijden en de kruisiging van Christus en de kloosterregel. Maar soms hadden ze ook betrekking op belangrijke politieke kwesties. De visioenen en openbaringen zijn bewaard gebleven omdat ze door Birgitta zelf werden neergeschreven. Ze werden erg populair in de late middeleeuwen.

Birgitta stond in haar eigen tijd al bekend als een wilskrachtige, vrome vrouw die geestelijke en wereldse ideeën in één persoon verenigde. In 1349 trok Birgitta, onder impuls van haar visioenen, naar Rome en kreeg daar toestemming om de orde van de Birgittinessen te stichten. Ze bleef een tijd in Rome wonen en speelde een grote rol in de kerkpolitiek. De paus resideerde in die tijd in Avignon. Birgitta ijverde vurig voor zijn terugkeer naar Rome, waar hij thuishoorde. Maar dat was uiteraard niet naar de zin van een grote groep Franse kardinalen. Uiteindelijk zou de heilige Catharina van Siëna dit voor elkaar krijgen.

Birgitta zelf heeft Zweden helaas niet meer teruggezien. Na een pelgrimstocht naar het Heilige Land werd ze ziek en overleed in Rome op 23 juli 1373. De stichting en wijding van het klooster in Vadstena heeft ze nooit mogen meemaken. Ook het habijt van de Orde, dat zij zo uitvoerig had beschreven, heeft ze nooit kunnen dragen. Ze werd begraven in 1374 in Vadstena (Zweden), in het Birgittinessenklooster dat zij had gesticht.

Jaarlijks wordt haar feest gevierd op 23 juli en 8 oktober. De heilige Birgitta werd op 1 oktober 1999 door Paus Johannes Paulus II uitgeroepen tot beschermheilige van Europa.³³

³³ Van Liebergen 1986 ; cf. infra, internetbronnen.

5. Besluit

De eerste fase van het archeologisch onderzoek is voorlopig afgerond. Binnen afzienbare tijd hopen de archeologen de opgravingen in de Hoogstraat af te ronden met het opvolgen van de graafwerken na de sloping van het Europabank-gebouw. Dit terrein sluit aan bij de reeds opgegraven sector en vormt een welkome en noodzakelijke aanvulling op het voorbije onderzoek. Bovendien begint nu pas de eigenlijke verwerking en studie van alle gegevens en materiaal dat tijdens de opgravingen werd verzameld.

Niettemin kan toch al worden gewezen op het belang van de opgraving in de stadskern van Zottegem. Voor het eerst kwam een groot, samenhangend terrein in de binnenstad onder de archeologische aandacht. Alle archeologische gegevens afkomstig van vroeger onderzoek elders in het centrum (Wolvenstraat, Jorishof, Egmontkasteel) vormen samen met de nieuwe vondsten uit de Hoogstraat en met bevindingen uit verdere archeologische controles in de stad, vitale puzzelstukjes die ons in staat moeten stellen om het Zottegemse verleden op een verantwoorde en eenduidige manier te reconstrueren.

In de loop van het onderzoek werden geen duidelijke constructieresten zoals funderingen, kelders, beerputten aangetroffen. De archeologische sporen omvatten bijna uitsluitend kuilen. Dit valt te verklaren door het feit dat de opgravingen zich situeerden op het achterste gedeelte van het terrein. Deze zone omvat de vroegere erven. De gebouwen zelf stonden dicht tegen de straatkant aangedrukt. Dit blijkt tevens uit oude cartografische bronnen. Als gevolg van recente verstoringen (oa. kelders) was dit gedeelte van het bodemarchief reeds grotendeels aangetast.

Toch zijn enkele betekenisvolle indicaties voor de aanwezigheid van gebouwen ontdekt. Zo trof men een restant van een vloerniveau aan in de noordoostelijke hoek van het terrein. In de zuidoostelijke hoek werden een achttal paalkuilen aangesneden. Beide bewoningssporen zijn te dateren in de 15de en/of 16de eeuw.

Het onderzoek van consumptieresten zal bijdragen tot de reconstructie van eetgewoontes en culinaire gebruiken. De studie van de mobiele archaeologica werpt een eerste licht op de materiële cultuur die door de Zottegemnaren uit de late middeleeuwen en de moderne tijden werd gehanteerd.

De noodopgravingen in de Hoogstraat hebben nogmaals het waardevolle

archeologische potentieel van de Zottegemse ondergrond aangetoond. Hierbij denken we dan vooral aan informatie met betrekking tot huizenbouw, aspecten van handel en nijverheid, sociaal-economische verschillen, uitingen van mentaliteit en identiteit die zich weerspiegelen in de wooncultuur, enz... Die gegevens kunnen worden getoetst aan de historische bronnen, een aanvulling vormen op wat gekend is of zelfs een geheel nieuw licht werpen op de vroegste ontwikkeling van Zottegem.

6. Over een baby in een kookpot onderweg naar de *limbo* ...

Een neonatale bijzetting uit de late middeleeuwen in de Hoogstraat te Zottegem

Zoals in bovenstaand verslag is gebleken kon voor het eerst in de geschiedenis van het archeologisch onderzoek te Zottegem een aanzienlijke areaal van de huidige binnenstad vlakdekkend opgegraven worden. Niettegenstaande een substantieel gedeelte van het terrein door recente verstoringen was aangetast leverde deze opgraving enkele relevante contexten en vondsten uit de laat- en postmiddeleeuwse periode op³⁴. Reeds tijdens de eerste week van de noodopgravingen deden de archeologen in de noordoostelijke uithoek van de bouwwerf een bizarre vondst³⁵ (fig. 23): in een laatmiddeleeuwse kookpot trof men de skeletresten van een baby aan³⁶

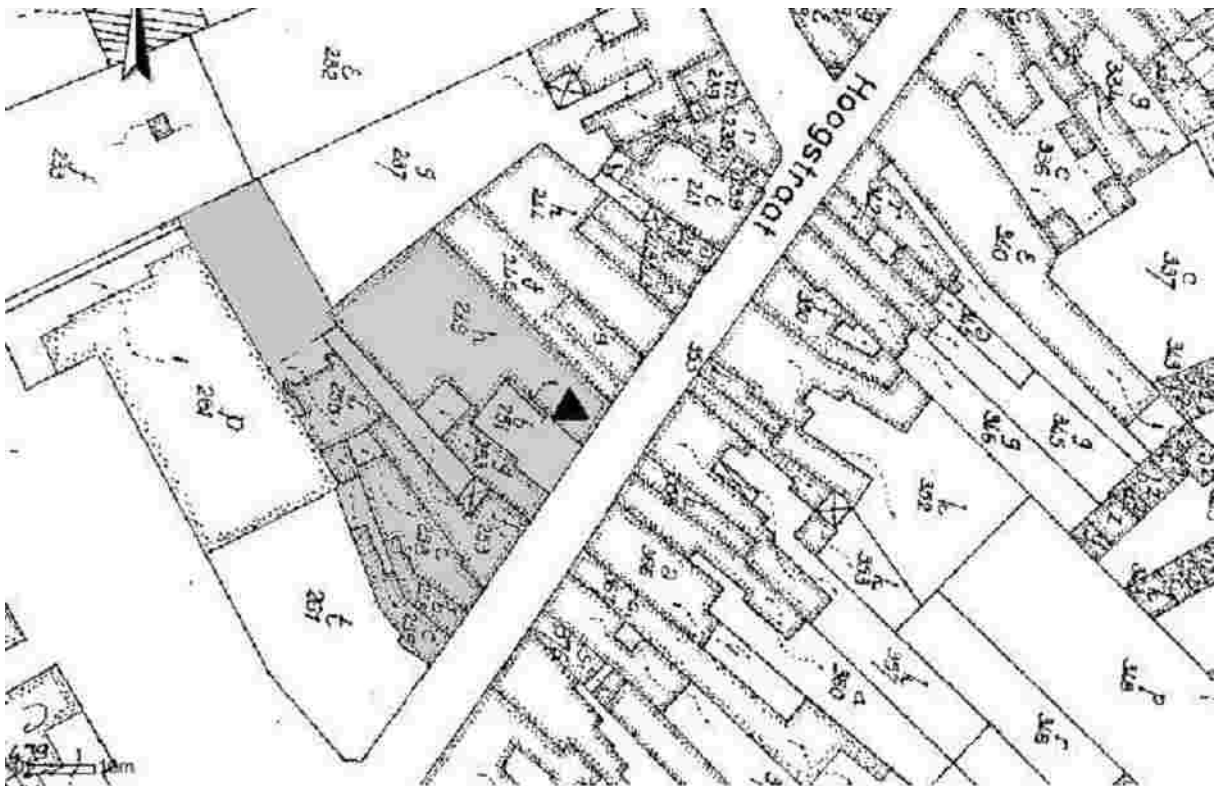

fig. 23 Kadasterplan met vonds taanduiding van het babygrafje.

³⁴ Deschieter en De Wandel 2007.

³⁵ Het macabere karakter van deze vondst kwam pas tijdens het posterieure verwerken en uitzeven van alle vondsten en stalen aan het licht.

³⁶ Wij bedanken Peter Van der Plaetsen (pam Velzeke) voor de eerste identificatie van deze botresten als zijnde van menselijke oorsprong.

6.1 Vondstoms tandigheden

Op 70cm diepte (t.a.v. het wegdek van de Hoogstraat) kwam bij het opschaven van dit terreingedeelte de rand van een geglaazuurd recipiënt te voorschijn. Bij nader toezien bleek het om een zgn. 'grape' te gaan³⁷, een kookpot met 2 verticale oren en rustend op 3 pootjes, die intentioneel en met zorg, rechtopstaand ingegraven en gedeponerd was op deze locatie (fig. 24-25-26). Stratigrafisch zat dit recipiënt ingebed in een houtskoolrijke laag die op basis van de talrijk aanwezige vondsten in de 15de eeuw kan gedateerd worden. Dit archeologisch stratum hing samen met een naburige kuil en dekte tezelfdertijd twee oudere, 14de eeuwse kuilen af. Contextueel associeerbaar met de grape waren tientallen stukken van baksteen, enkele tegelfragmenten en vooral bekapte blokken van Balegemse kalkzandsteen (fig. 25). De betekenis van deze puinconcentratie is niet helemaal duidelijk: aanvankelijk werd gedacht aan een verdwenen vloerniveau, doch het lijkt ons niet uitgesloten dat het puin afkomstig is van een andere, gesloopte bovengrondse constructie.

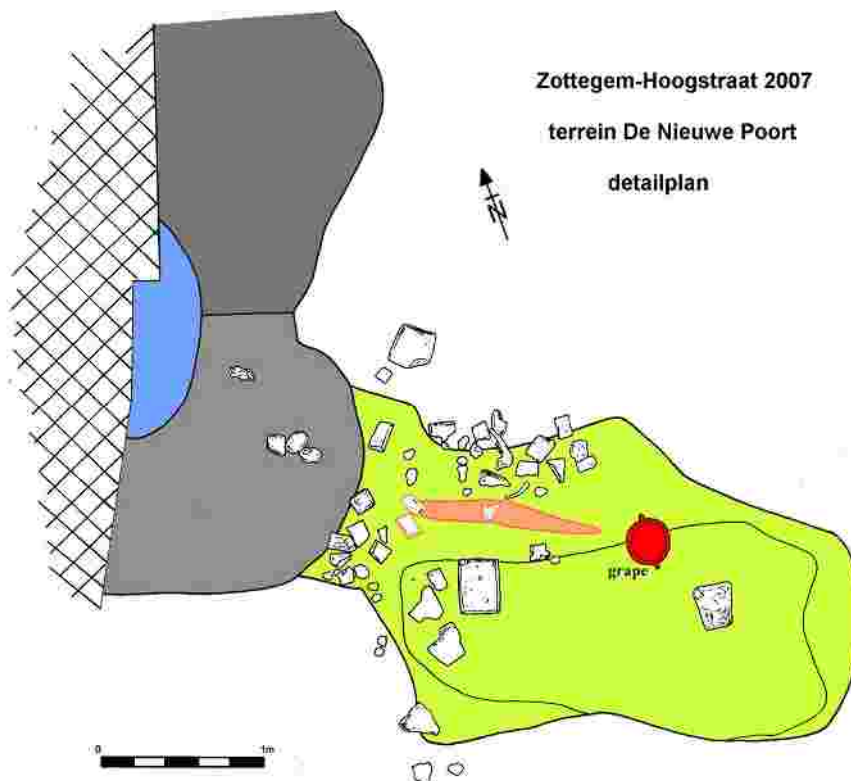

fig. 24 Detailplan van de sporen in de noordoostelijke hoek van het terrein.

³⁷ voor uitgebreide informatie m.b.t. functie, technische en typologische ontwikkeling van grappen, cf. De Groote 2008, 156-164.

fig. 25 Grape met babyskelet in situ.

fig. 26 Detailopname van grape in situ.

6.2 De grape (fig. 27)

De hoogte van het recipiënt bedraagt tussen de 26,3 cm en 27 cm terwijl de buitendiameter van de randpartij tussen 24,5 cm en 25 cm bedraagt. De maximale opening van het potlichaam komt op 28,6 cm. De kleipasta is hard gebakken en zalmroze tot lichtoranje van kleur. Occasioneel zijn enkele verspreide en kleine kalkinclusies merkbaar. Op basis van deze technisch kenmerken lijkt het stuk overeen te stemmen met de zgn. 'Doornikse' groep, zoals die door dr. Koen De Groote herkend werd binnen het kader van zijn studie over het middeleeuws aardewerk in de regio Oudenaarde³⁸. Het loodglazuur is donker geelachtig tot donker bruingeelachtig en is doorspekt met bruine vlekjes afkomstig van mangaanpartikels in de glazuuroplossing. Deze deklaag bevindt zich extern enkel op de rand en op de bovenste helft van het lichaam. De oren zijn slechts partieel geglazuurd terwijl de onderbuik en bodem van de kookpot onbedekt zijn gebleven. Dit contrasteert met de interne afwerking van het stuk waarbij de binnenzijde van de rand en enkel het bodemgedeelte van loodglazuur voorzien is. De uitstaande rand vertoont een licht naar buiten gerichte en afgeronde lip. De rand hecht zich op zijn beurt aan de schouder van de pot d.m.v. 2 worstvormige oren die lichtjes geknepen zijn. Het sferische lichaam kan een inhoud ca. 8 à 9 liter vloeistof bevatten en rust op 3 karakteristiek uitgewerkte pootjes: ze zijn voorzien van 3 rudimentaire maar niettemin distinctieve teentjes waardoor deze steunpunten de vorm van klauwtjes krijgen. Morfologisch sluit dit Zottegemse recipiënt aan bij een groep van grapes die ook in Aalst als dusdanig technisch en typologisch omschreven werden en in de tweede helft van de 15de of eerste helft van de 16de eeuw kunnen gedateerd worden³⁹. Typologische verwantschap is er eveneens met grapes uit een Geraardsbergse context, gedateerd op het einde van de 15de en eerste helft van de 16de eeuw⁴⁰.

³⁸ De Groote 2008, 100 en fig. 102 (technische groep 68).

³⁹ Zeebroek en De Groote 2001/2, 332-334 en fig. 50, 3-6

⁴⁰ Deschietier & De Wandel 2009, fig. 59, 1-2

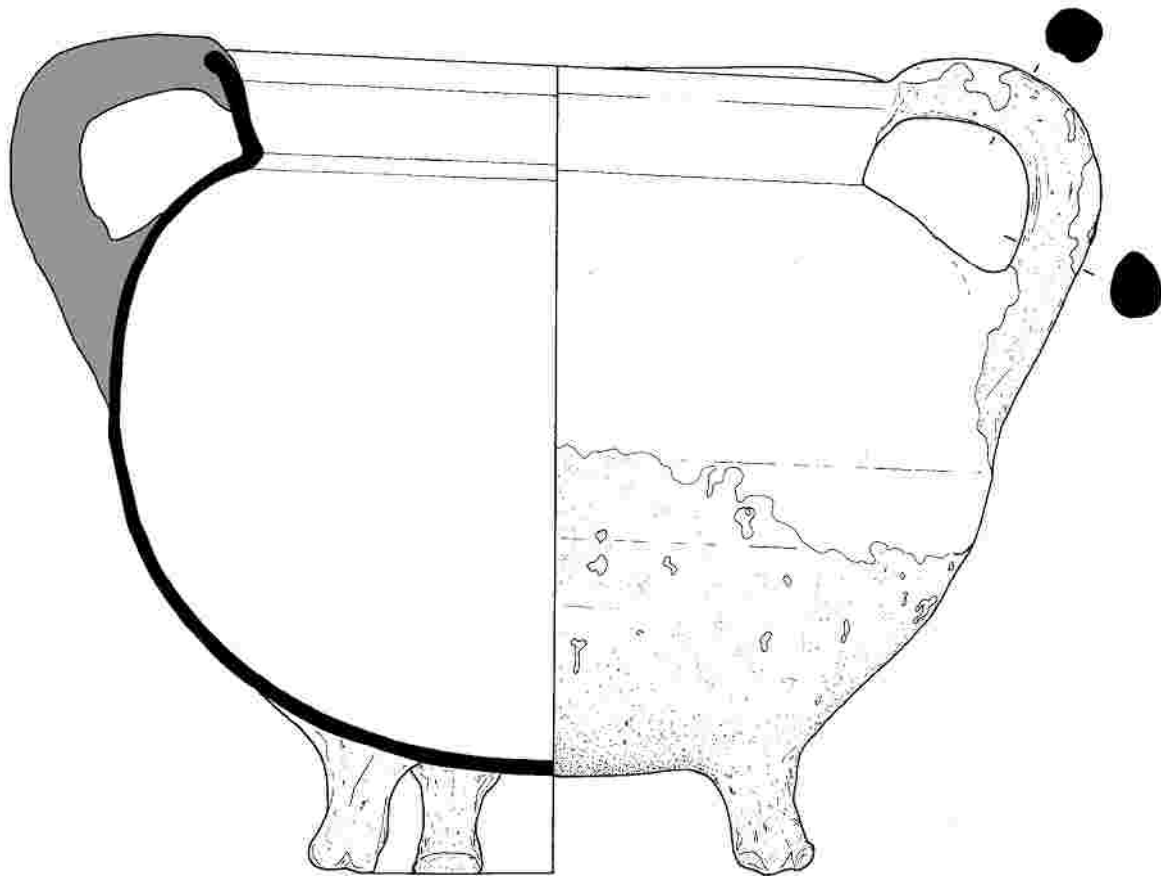

fig. 27 Technische tekening van de grape. Schaal 1:4.

6.3 De baby⁴¹(fig. 28)

De studie van de skeletresten wijst uit dat het gaat om een voldragen baby, van enkele weken oud en vermoedelijk van het mannelijke geslacht. Het moet tussen de 45 en 55cm groot geweest zijn. Aangezien het skeletje min of meer compleet is, vermoedt men dat het gestorven kindje als dusdanig in die pot is gestopt en niet achteraf als skelet in de grape belandde. Naar de mogelijke doodsoorzaak hebben we voorlopig het raden. Het is niet uitgesloten dat de baby overleed als gevolg van wiegendood. Hoe het ook zij, de baby stierf waarschijnlijk kort na de geboorte. Over de oorspronkelijke positie van het skeletje kan helaas geen uitspraak gedaan worden: op het ogenblik van de vrijlegging zat het recipiënt gebarsten als gevolg van machinale circulatie op de bouwwerf tijdens de voorafgaande afbraakperiode. De

gebroken stukken werden samen met de uiteengevallen inhoud ingezameld en als dusdanig in diverse delen uitgezeefd⁴²: pas na dit zorgvuldige zeefwerk kwam de merkwaardige inhoud van dit recipiënt aan het licht.

⁴¹ De identificatie en beschrijving van de skeletresten gebeurden door Marit Vandenbruaene, fysisch antropologe, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

⁴² Met dank aan het personeel van het PAM- 't Ename en ook in het bijzonder Vera Ameels (VIOE) voor het uitzeven van deze context.

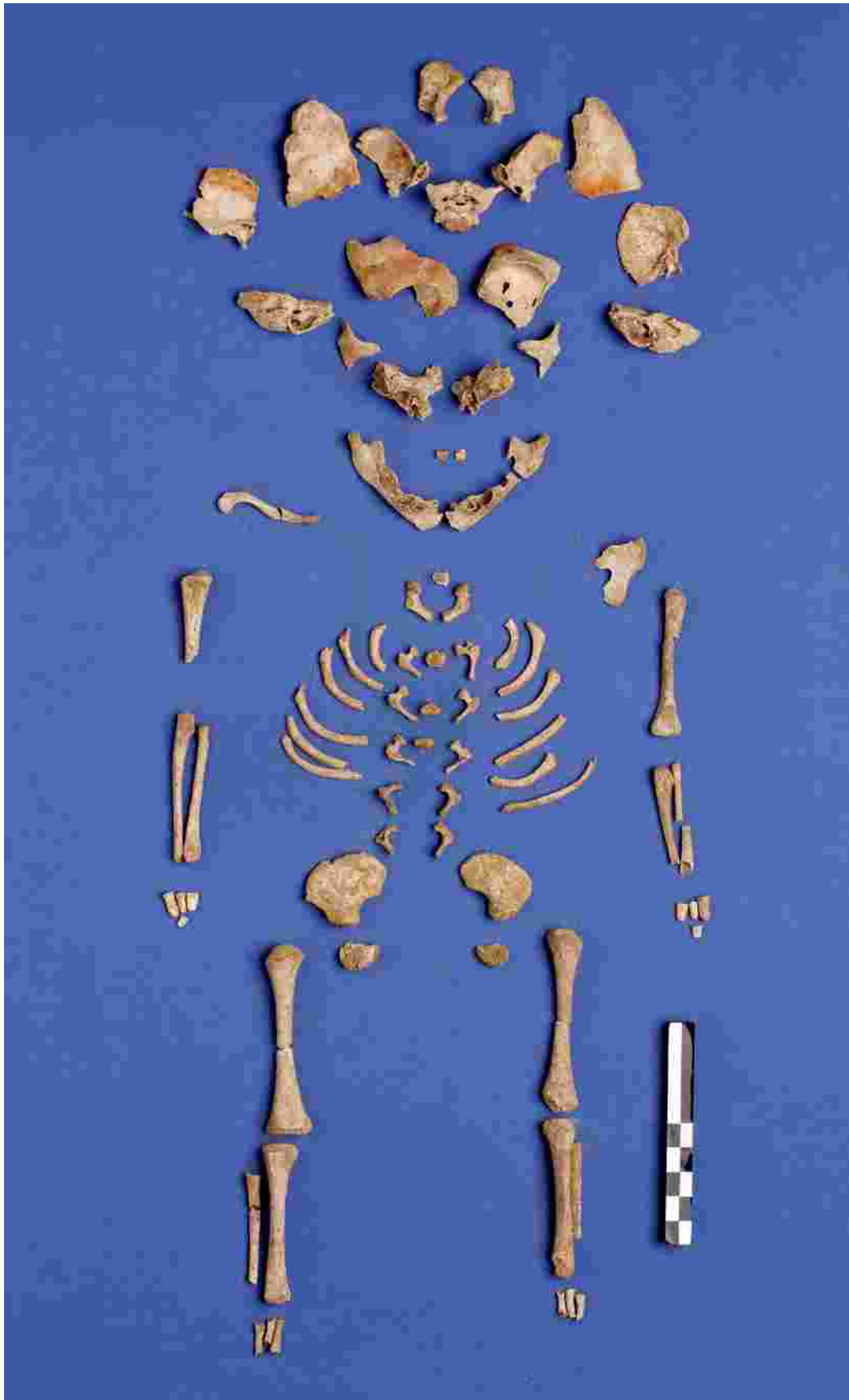

fig. 28 Babyskelet uit de grape © Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, Brussel

6.4 Zieltjes uit de schemerzone...

Graven vormen de finale, doch weliswaar fragmentaire, spiegel van een maatschappelijke identiteit en van de socio-culturele en religieuze traditie en context waarbinnen de voormalige leden van die samenleving zich verhielden. Funeraire gebruiken vertonen dan ook uiteenlopende variëteiten die in overeenstemming zijn met een welbepaalde culturele groep, met een specifiek ruimtelijk kader en met een gegeven chronologische periode. De omgang met de afgestorvenen binnen die populaties is veelal gestoeld op een gemeenschappelijke, liturgische basis, met een complex aan vaste, collectieve afspraken m.b.t. rituelen en begrafenispraktijken. Maar terwijl de begrafenisceremonie van volwassenen veelal kadert binnen een dergelijke geijkte standaardprocedure, blijkt pas uit het verlies van pasgeborenen of kinderen hoe anders, en vaak individualistisch, een samenleving op deze omgekeerde situatie reageert⁴³: in dit geval zijn het immers de ouders die het kind ten grave dragen en niet, zoals doorgaans de norm is, andersom⁴⁴. Op dit punt manifesteert zich vaak het fenomeen van bijgeloof waarbij de nabestaanden teruggrijpen naar seculiere rituelen en oudere, 'folkloristische' gebruiken die afwijken van de 'officieel' geldende (begrafenis)liturgie.

Zowel tekstuele als archeologische voorbeelden uit de antieke, Romeinse wereld zijn in dat opzicht al heel illustratief. Op een ogenblik dat de toepassing van lijkverbranding de dominante grafritus was, vinden we bij Plinius Maior (ca. 23-79 n.Chr.) en bij Juvenalis (ca. 55-140 n.Chr.) verwijzingen naar inhumaties wanneer het om vroeg geborenen of kinderen gaat⁴⁵. Deze lijkbegrovingen situeren zich aan de rand van crematiegrafvelden, tegen de omheiningmuur of in de gracht die de begraafplaats afbakt⁴⁶. Een vrij courant fenomeen binnen het provinciaal-Romeinse begrafenisritueel was het bijzetten van neonatalen of kinderen binnen het eigenlijke woonareaal, vaak onder gebouwen of in de directe nabijheid van artisanale sectoren van een nederzetting⁴⁷.

⁴³ Schmitt 1998, 183

⁴⁴ Morel 2008, 667.

⁴⁵ Pearce 2001, 126; Blaizot, Alix & Ferber 2003, 52-53.

⁴⁶ Pearce 2001, 132-136; voor een innovatieve en gedetailleerde studie en discussie over het aspect van babygrafjes binnen een Gallisch deelgebied cf. Baills-Talbi & Blanchard 2006.

⁴⁷ Gekende voorbeelden in dat opzicht zijn de vondst van een 12-tal baby- en kinderskeletjes in het pottenbakkerscentrum van Sallèles d'Aude (Fr.) (Duday, Laubenheimer & Tillier 1995, 97-114) en het grote baby- en kindergrafveld uit de Romeinse villa van Poggio Gramignano (It.) (Soren 1999, 463-649); cf. verder ook Berger 1993 en Cleary 2000, 135-136.

Ook in de daaropvolgende eeuwen is sprake van een differentiatie in funeraire rites bij overleden pasgeborenen. In vroeg-middeleeuwse, 'heidense' necropolen tekent zich een onevenwichtig beeld af. In sommige gevallen zijn de babylijkjes geïntegreerd binnen de begraafplaats, vaak dichtbij graven van volwassenen, of zelfs binnenin dezelfde grafkuil; ongetwijfeld spelen hier familiale banden een rol. In andere grafvelden liggen neonatalen geclusterd binnen een welbepaalde zone van de begraafplaats, aan de rand of in een uithoek. Bij een groot aantal vroeg-middeleeuwse begraafplaatsen valt het relatief geringe percentage, en het vaak compleet ontbreken, van neonatale bijzettingen op, en dit ondanks de veronderstelde hoge kindersterfte in die tijd⁴⁸. Dat bepaalde depositionele en post-depositionele factoren een rol spelen in dit babydeficit binnen een necropool gaat slechts gedeeltelijk op⁴⁹. Indien ze al aanwezig zijn binnen het grafveld dan onderscheiden ze zich door de aanwezigheid van ongewone grafgoederen of door het 'arme', giftloze karakter van het grafje⁵⁰.

Met de christianisering van onze gewesten worden overledenen kinderen archeologisch (en kwantitatief) beter waarneembaar en detecteerbaar binnen middeleeuwse begraafplaatsen⁵¹. Niettemin introduceert het christendom een nieuw element waarmee heel wat gelovigen, in confrontatie met jong afgestorvenen, gedurende de daaropvolgende eeuwen zullen worstelen, nl. het doopsel.

De Kerk huldigde sinds Augustinus (354-430) immers de opvatting dat een mens onvolmaakt en belast met de erfzonde ter wereld komt en dat enkel het doopsel hem of haar toegang verschaft tot de verlossing en het hiernamaals. Een aantal gezaghebbende middeleeuwse kerkvaders, theologen en kerkelijke autoriteiten stipuleerden in hun geschriften strikte liturgische en ceremoniële voorschriften m.b.t. de omgang met jeugdige, ongedoopte overledenen. Zo pleitten de 12de eeuwse theoloog Jean Beleth in zijn "*Summa de Ecclesiasticis Officiis*"⁵² en later Guillaume Durand (ca. 1230-1296, bisschop van het Franse Mende) in zijn "*Rationale Divinorum Officiorum*" ervoor dat ongedoopte kinderen buiten het kerkhof moesten bijgezet worden: voor hen was geen plaats in de gewijde grond van de officiële;

⁴⁸ Crawford 1999, 340.

⁴⁹ Meier & Graham-Campbell 2007, 422; voor een uitgebreide discussie over babygraven in vroegmiddeleeuwse grafvelden, cf Beilke-Voigt 2008, 556-559.

⁵⁰ Crawford 1999, 342-346; Effros 2003, 135-136.

⁵¹ Treffort 1997, 105.

⁵² Lauwers 1997, 221-223.

parochiale begraafplaats⁵³. Deze rigide en eenduidige, op Bijbelse teksten gestoelde⁵⁴, these werd later herbevestigd tijdens het Concilie van Trente (1546)⁵⁵. Doch reeds vanaf de 12de-13de eeuw had de theologie dit radicaal standpunt versoepeld en bijgesteld door de introductie van het zgn. *limbus of limbo puerorum* of *limbus infantium*, een minder afschrikwekkend, maar niettemin schemerig onderdeel van de Hel (*locus tenebrosus*)⁵⁶: hier vertoefden de schimmen van ongedoopten en bleven zij voor eeuwig verstoken van de gelukzaligheid van het hemelse Paradijs⁵⁷. Praktisch gezien, bracht de *limbus*-doctrine evenwel geen bevredigende oplossing voor de ultieme, fysieke en metafysische bestemming van het lichaam en het zieltje van een overleden en ongedoopte baby. Terwijl de hogere, kerkelijke autoriteiten met stringente bepalingen de overleden, ongedoopte zuigelingen de toegang tot de *locus sacra* (parochiale kerkhoven) ontzegden, boden ze aan verontruste ouders en nabestaanden bijgevolg geen valabel alternatief (fig. 29).

Sommige gelovigen die het zielenheil van hun kinderen voor ogen hadden wilden te allen prijze vermijden dat hun nakomelingen als vervloekten aan de rand van de Hel (het zgn. 'voorgeborchte') rondzwierven. Omstreeks de 13de eeuw ontstaat in West-Europa vanuit het toenmalige volksgeloof reactie op deze doemgedachte. In België, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en Noord-Italië richt men zgn. 'respijkapellen' op⁵⁸, doorgaans gewijd aan Maria. Door in deze heiligdommen langdurig en intens te bidden hoopten ouders en familieleden de levenloze baby kortstondig tot leven te wekken om het, alvorens finaal af te sterven, ter plaatse nog te kunnen laten dopen en bij te zetten in de gewijde grond rond de kapel. Het betreft hier een populaire traditie die tot in de 20ste eeuw in voege bleef en door de katholieke kerk oogluikend getolereerd werd. Enkele van die kapellen zijn archeologisch onderzocht en leverden boeiende informatie op m.b.t. tot dit merkwaardige aspect van volksdevotie⁵⁹. In Ierland en in sommige regio's van West-Engeland creëert men vanaf de late middeleeuwen zelfs begraafplaatsen die exclusief voorbehouden waren voor de

⁵³ Thibodeau 2007, 58.

⁵⁴ o.m. in het Evangelie volgens Johannes III, 5.

⁵⁵ Séguy & Signoli 2008, 501.

⁵⁶ Lett 1997, 81-83.

⁵⁷ op.cit., 501; theologen die hier een belangrijke rol in gespeeld hebben waren o.m. Albertus Magnus (†1280) en Thomas van Aquino (1225-1274), cf. Anzulewicz 1998, 282-283. Pas in april 2007 deed het Vaticaan officieel afstand van de theologische hypothese over het bestaan de *limbus*.

⁵⁸ Beter gekend in het Frans als "sanctuaires à répit" of "chapelles de répit": voor een gedetailleerde studie en overzicht van dergelijke oorden cf. Gélis 2006.

⁵⁹ Gekende, archeologisch onderzochte sites zijn o.m. Blandy-les-Tours (Fr.) (Delattre 2008) en Oberbüren (CH) (Ulrich-Bochsel 1997).

teraardebestelling van vroegtijdig gestorven en ongedoopte prematuren en borelingen; deze oorden stonden bekend onder de naam 'cillíní', 'callragh' of 'ceallúnach' en sommige bleven in gebruik tot omstreeks het midden van de 20ste eeuw⁶⁰.

fig. 29 *Op zoek naareen eeuwige rustplaats...* © Gudrun Theunynck, pam Velzeke.

Vermits gestorven ongedoopten geen recht hadden op een reguliere begrafenisritus binnen de gewijde grond van het kerkhof van de geloofsgemeenschap, zocht men een alternatieve manier om het kindje toch een soort van deftig eerbetoon te geven:

⁶⁰ Finlay 2000.

in overeenstemming met de ideeën van de *limbo*⁶¹, werden neonaten en foetussen begraven in randzones of grensgebieden zoals onder dorpels van gebouwen, aan rivieroever, kruispunten of langs wegberms⁶². Op basis van een aantal archeologische vondsten lijkt het niet uitgesloten dat in andere regio's zelfs de lagere clerus en/of de lokale wereldlijke autoriteiten een uitweg boden aan vertwijfelde ouders die respectvol en met de nodige gemoedsrust afscheid wilden nemen van hun afgestorven baby. In Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen en Friesland werden bij graafwerken telkens aan de rand van middeleeuwse begraafplaatsen recipiënten in aardewerk aangetroffen; deze potten bevatten botresten van foetussen of zuigelingen⁶³(fig. 30). De rand van het kerkhof staat in dat opzicht materieel symbool voor het liminale gebied van het hiernamaals, de *limbo*.

fig. 30 Grape met babyskelet uit Sint-Anna ter Muiden, Nederland © Arco Willeboordse, Sluis.

Zo recupereerden archeologen van het pam Velzeke tijdens de opgraving van het middeleeuwse grafveld op de Kapellekouter te Kruishoutem aan de periferie van de

⁶¹ *limbo* of *limbus* betekent in het Latijn immers letterlijk 'rand' of 'grens'.

⁶² Lett 1997, 86; Morel 2001, 19.

⁶³ voor een overzicht van sites met kinderpotten, cf. Willeboordse s.d.

necropool een laatmiddeleeuws potje met resten van een foetus of neonaat⁶⁴. En aan de rand van de begraafplaats van de Baudelo-abdij te Klein-Sinaai hadden 3 foetussen op het einde van de 15de en begin van de 16de eeuw hun laatste rustplaats gevonden in respectievelijk een grape (met resten van een tweeling) en in een rode kruik⁶⁵. In het licht van de Zottegemse vondst, zijn de kinderpotten uit het Zeeuws-Vlaamse Sint-Anna ter Muiden heel betekenisvol: ook hier betreft het gapen, die omstreeks 1500 aan de grond werden toevertrouwd. Opvallend is het gebruik van kogelpotten in het noordelijk gedeelte van laatmiddeleeuws Nederland, terwijl men in de zuidelijke regio's opteerde voor bijzettingen in gapen. Alle vondsten in Zuidelijk Nederland zijn, net als de Zottegemse bijzetting, chronologisch te plaatsen in de 15de-vroege 16de eeuw⁶⁶. Overigens lijkt het ons heel aannemelijk dat een onbekend aantal begravingen het resultaat zijn van individuele, verdoken initiatieven.

6.5 Nabeschouwingen

De hierboven geschetste achtergrondinformatie werpt enig licht op de mentaliteit en attitude van hoe men omging met overleden, ongedoopte kinderen in de christelijke middeleeuwen. De zegening met gewijd water was bijgevolg telkens van primordiaal belang om pasgeborenen de garantie op een gelukzalig leven in het de Hemel te geven⁶⁷. Na de bevalling werd de baby reeds de eerste dag of toch zo spoedig mogelijk ter kerke gedragen⁶⁸. Desnoods kon het kind ook thuis 'onder voorwaarde' gedoopt worden door de pastoor of zelfs door de vroedvrouw. Nadien voltrok men de uitgebreide doopceremonie in de kerk zelf. De toekenning van de voornaam gebeurde bovendien tijdens deze ceremonie. De naamgeving is immers geen louter familiale aangelegenheid maar was ook van essentieel belang als aanduiding van een patroonheilige bij de opname binnen de christelijke geloofsgemeenschap⁶⁹. De vraag is op welke manier dit alles concreet te vertalen valt naar de begraven

⁶⁴ Lefever, Van Der Plaetsen & Verbeek 1993, 195.

⁶⁵ Asaert et al. 1982, 108-109: we danken in dit verband dhr. Luk Beeckmans voor het aanreiken van informatie betreffende de vondsten uit de Baudelo-abdij.

⁶⁶ Wij bedanken hier in het bijzonder dhr. Arco Willeboordse, conservator van de oudheidkundige verzameling van het Sluise belfort, voor deze informatie en voor de toestemming die hij verleende tot het raadplegen van de ongepubliceerde tekst van zijn artikel betreffende de Zeeuwse kinderpotten.

⁶⁷ Gordon & Marshall 2000, 283.

⁶⁸ Morel 2001, 17-18.

⁶⁹ Watté 1986, 313.

zuigeling uit de Hoogstraat. Het is in elk geval duidelijk dat de Zottegemse 'kinderpot' geen deel uitmaakte van een kerkhof of van enig andere gemeenschappelijke begraafplaats: nergens op het opgegraven terrein kwamen indicaties in die richting aan het licht. Bovendien situeerde de laatmiddeleeuwse dodenakker van de Zottegemse bevolking zich in die tijd rond de O.-L.-H.-Hemelvaartkerk, op ca. 160m afstand van onze vondstlocatie⁷⁰. Dat de zuigeling niet bijgezet werd op het kerkhof lijkt er o.i. op te wijzen dat het kindje op het ogenblik van het overlijden ongedoopt was.

De ingegraven 'grape-urne' bevond zich dus klaarblijkelijk geïsoleerd; toch kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat de locatie voor deze bijzetting niet lukraak uitgekozen werd. Intrigerend is bijvoorbeeld het feit dat een aantal vondsten afkomstig uit de 15de eeuwse context waarin de grape posterieur ingegraven werd kaderen binnen een religieuze omgeving⁷¹. We beschikken echter niet over archivalische documenten of informatie die naar het bestaan van een kerkelijke instelling in de directe buurt of naar vroegere (clericale?) eigenaars van deze gronden verwijzen. Een uitgediept archiefonderzoek zou in dat opzicht uitsluitel kunnen geven. Een andere decisieve factor die voor deze locatie als grafsite zou kunnen pleiten is haar topografische ligging aan een belangrijke uitvalsweg aan de rand van de Vrijheid Zottegem: in dit verband zou de Zottegemse vondst aansluiting vinden bij het gebruik om ongedoopte zuigelingen in een intermediaire omgeving te begraven⁷².

De depositie van het lijkje gebeurde kennelijk met de nodige zorg. Het recipiënt voor de teraardebestelling is immers niet lukraak of impulsief uitgekozen: de kookpot was niet primair als funeraire container bestemd. Het betreft een uit de dagdagelijkse circulatie genomen stuk gebruiksardewerk dat merkwaardig genoeg weinig sporen van gebruik vertoont. Enkel de bodemzijde draagt luttele roetresten. Dat die gebruiksfase slechts van korte duur was bewijst de onderzijde van de pootjes waar spatten glazuur nog duidelijk aanwezig zijn en verder geen slijtagesporen op te merken vallen. De grape heeft dus korte tijd als keukenservies gefungeerd alvorens samen met het lijkje aan de grond te zijn toevertrouwd. Dit pleit er voor dat het recipiënt wel overwogen door de nabestaande(n) werd uitgekozen om het babylijkje

⁷⁰ Watté 1986, 312.

⁷¹ o.m. patacons, archaïsche en andere majolica (info dr. Koen De Groote (VIOE), waarvoor dank).

⁷² cf. voetnoot 28.

in te deponeren. Het gebruik van nieuwe ceramiek treft men ook aan bij de kinderpotten uit Zeeuws-Vlaanderen⁷³. Waarom ceramiek, en kookpotten in het bijzonder, de voorkeur genoten om een babylijkje in te stoppen is niet helemaal duidelijk. Ongetwijfeld speelden functionele overwegingen een doorslaggevende rol: de gesloten vorm en het aanzienlijke volume van dit type aardewerk boden voldoende ruimte om een kleine lichaamsmassa te omvatten, anderzijds betekende het aardewerken omhulsel van de pot ook een voortreffelijke bescherming voor het broze lichaampje. Bovendien konden grappen ook afgesloten worden met een doek of deksel⁷⁴. Indicatief in dit verband is het (middeleeuwse) gebruik in bepaalde Europese regio 's om ook de nageboorte te begraven in een ceramieken container⁷⁵. Dergelijke praktijken kaderen binnen een hybride complex van – vaak regionaal gediversifieerde - rituele handelingen en overtuigingen die te omschrijven zijn als volksgeloof : het betreft rites en gebruiken die aan het proces van inculturatie ontsnapt waren en waarvan de oorsprong vaak opklimt tot archaïsche, voor-christelijke, religieuze tradities. Bij heel wat oude culturen en actuele, etnische bevolkingsgroepen stond/staat de kookpot als metafoor voor de moederschoot en voor de transformatieve, feminale krachten die het leven voortbrengen⁷⁶. Binnen deze symbolische perceptie kwamen/komen bijzettingen van zuigelingen in (kook)potten dan ook heel frequent voor. Of dergelijke archetypale denkbeelden ook in onze middeleeuwse contreien bewust of latent leefden is zeer de vraag: het lijkt o.i. een potentiële werkhypothese aangezien aanverwante, funeraire rites elders in Europa tot in de 19de eeuw toegepast werden⁷⁷. Op dit punt is echter meer archeologisch en diepgaand historisch onderzoek - gelinkt aan een cultuuranthropologische invalshoek - vereist.

Zoals blijkt uit enkele archeologische vondsten in binnen- en buitenland was een dergelijke, zorgzame bijzetting voor een ongedoopte baby niet evident: men dumpte ze soms in beerputten⁷⁸ of in afvalkuilen. Anderen werden onbedekt in een summiere grafkuil in de tuin of op een binnenkoer begraven⁷⁹. Zo trof men bij archeologisch onderzoek op de Oude Vismarkt in Aalst in 1998 ook botresten van 2 baby's aan.

⁷³ Willeboordse s.d.

⁷⁴ Dit was o.m. het geval met één van de grappen uit Sint-Anna ter Muiden, cf. Willeboordse, s.d.

⁷⁵ Ade-Rademacher, Beitler, Otto, Sartorius & Planck 1997.

⁷⁶ Neumann 1972, 39-44.

⁷⁷ Morel 2001, 20-21.

⁷⁸ Jacobs & van Veen 1996, 24 (fig. 33).

⁷⁹ Segu & Signoli 2008, 506.

Beide skeletjes lagen begraven in de hoek van een vertrek onder een vloer en dateerden uit de periode 1450-1600. Archivalisch onderzoek toonde aan dat de Oude Vismarkt in het verlengde van de Stoofstraat lag, een straat waar tijdens de middeleeuwen openbare badplaatsen gesitueerd waren. De babygraven kunnen waarschijnlijk in verband gebracht worden met het badhuis en het prostitutiemilieu dat in dergelijke 'stoven' floreerde⁸⁰. Ook in het Nederlandse Dordrecht staken onder de vloer van een 19de eeuwse ovenconstructie botresten van een 3 maanden oude zuigeling⁸¹. Deze baby's zijn veel minder zorgvuldig begraven en de theorie van ongewenste kinderen lijkt in het geval van de Aalsterse vondsten aannemelijk. Op de vraag of bij de teraardebestelling van de Zottegense baby, naast zijn ongedoopte statuut, ook het ontlopen van een sociaal stigma een rol speelt heeft, kan de archeologie, bij gebrek aan o.m. gedetailleerde archivalische informatie, geen antwoord geven. In elk geval staat vast dat de vondst uit de Hoogstraat te interpreteren valt als een gestructureerde, funeraire depositie waarbij een babylijkje intentioneel en zorgzaam werd bijgezet: deze daad moet dan ook gezien worden als een unieke en bewuste uiting van laatmiddeleeuws volksgeloof in haar antwoord op de restricties die de toenmalige Kerk hanteerde in de omgang met ongedoopte, overleden kinderen (fig. 31).

fig. 31 Een verloren ziel tussen Hemel en Hel... © Glenn Elet, pamVelzeke.

⁸⁰ De Groote & Moens 1999.

⁸¹ Hos 2008, afb.74

7 Publieks werking

Eén van de belangrijkste onderdelen bij een volledig archeologisch onderzoek is de publiekswerking. Een archeologisch onderzoek eindigt niet na de opgraving op het terrein. De ingezamelde vondsten en gegevens verdienen enerzijds een grondige wetenschappelijke verwerking en verspreiding in de archeologische wereld. Anderzijds blijft de vertaling van dit wetenschappelijk onderzoek naar het ruime publiek, steeds de uitdaging van de archeologen. Een voortdurende stroom van informatie naar de burger is noodzakelijk. Die informatie kan gaan van een publieksvriendelijke houding op het terrein tot persberichten, opendeurdagen op de opgraving, tentoonstellingen en voordrachten.

Het opgravingsteam en haar werking maakt vast onderdeel uit van het provinciaal archeologisch museum Velzeke. Een instelling met als één van de voornaamste doelstellingen: de vertaling van archeologisch onderzoek naar een breed publiek.

Fig. 32 Geïnteresseerde Zottegemnaren op de site.

Ook tijdens de opgravingen op het terrein De Nieuwe Poort langsheen de Hoogstraat in Zottegem kreeg publiekswerking prioriteit. De opgravingen vonden plaats pal in de Zottegemse stadskern, langsheen een druk begane winkelstraat. Het is dan ook uniek voor Zottegem dat een dergelijke oppervlakte binnen het stadscentrum

archeologisch kon worden onderzocht. Menig toeschouwer bleef staan en observeerde er de archeologen aan het werk. Een uitgebreid informatiepaneel ter plaatse informeerde de passanten over het hoe en waarom van het archeologisch onderzoek in hun stad. Geïnteresseerde toeschouwers met prangende vragen werden steeds vriendelijk ontvangen en zo goed mogelijk verder geïnformeerd. Zo nu en dan kregen ze zelf de kans om het terrein te betreden en de sporen van naderbij te bekijken (fig. 32).

Ook de Zottegemse scholen toonden grote interesse in de archeologische opgravingen in hun stad. Leren, ook buiten het klaslokaal, werd in de praktijk omgezet met een klasbezoek aan de opgravingen. In het kader van de lessen geschiedenis kwamen de leerlingen van het Koninklijk Atheneum een klein uurtje sfeer opsnuiven. Met de archeologen als gedegen gids op de site konden de leerlingen kennis maken met heel andere facetten van de Zottegemse geschiedenis (fig. 33).

Naar opgravingen

Donderdag 15 maart bezochten de leerlingen van het derde jaar van het Koninklijk Atheneum Zottegem per klas de opgravingen in de Hoogstraat. Daar gaf archeologe Tineke De Wandel tekst en uitleg over de historische vondsten. Het mooie weer kon niet verhinderen dat de leerlingen door de modder moesten ploeteren om zich te vergapen aan de recentste vondsten uit de 15de eeuw.

Scholieren krijgen geschiedenisles op archeologische site

Alle derdejaars uit het Onze-Lieve-Vrouwcollege Campus Bevegem kregen gisteren geschiedenisles op de archeologische site in de Hoogstraat. Samen met de directeur en schepen van Cultuur Dirk Van Herzele, die ook hun geschiedenisleraar is, luisterden de leerlingen aandachtig naar Tineke De Wandel.

«In opdracht van het Provinciaal Archeologisch Museum van Velzeke voeren we archeologisch onderzoek uit. Daarvoor moeten we eerst de bovenlaag weggraven waarna we, laag per laag, verder afschrappen. Alles wat we vinden, tekenen we op en fotograferen we.»

Op de site in de Hoogstraat werd al heel wat eeuwenoud materiaal bovengehaald. «Vandaag bijvoorbeeld vonden we een medaillon van Keizer Karel, uit 1590. In die tijd was dat een vaak voorkomend motief, want daarmee toonde de bevolking eer aan de keizer.»

De praktijklessen kaderen in de cursus Middeleeuwse Stad. «Hiermee wil ik de leerlingen het nut van archeologie bijbrengen», zegt Van Herzele. «Door ze naar hier te brengen, wil ik hen ook zelf laten onderzoeken wat deze site vroeger geweest zou zijn.»

(SDS, Foto Deconinck)

Fig. 33 Persartikels: scholen op bezoek op de site.

Een ander, graag gebruikt, medium om de opgravingsresultaten bekend te maken bij het grote publiek is de geschreven pers. De lokale en regionale pers (De Beiaard, Streekkrant, Passe Partout, Het Nieuwsblad, Het Laatste Nieuws,...) volgden de opgraving op de voet. De lezers kregen tijdens de opgraving op regelmatige basis een mooi verslag van de laatste resultaten. De klasbezoeken kregen eveneens ruime aandacht in de lokale pers, wat dan weer de aandacht trok van nieuwe geïnteresseerden.

TV OOST, een regionale televisiezender die dagelijks lokaal nieuws en programma's voor Oost-Vlaanderen brengt, bracht tweemaal een fraaie reportage over het

archeologisch noodonderzoek in Zottegem.

Na afloop van het terreinonderzoek werden de eerste resultaten voorgesteld met een lijvig artikel in het septembernummer van het Stedelijk informatieblad Stad Zottegem. De inwoners van groot Zottegem konden op die manier kennis maken met het werk van het opgravingsteam in hun stad. Bovendien kon de geïnteresseerde Zottegemnaar nu, na de opgraving op de site, ook de eerste resultaten van de vondstverwerking bekijken.

Naar aanleiding van Open Monumentendag 2007 in het PAM-Velzeke werden reeds de eerste resultaten van de opgravingen in de Hoogstraat te Zottegem gepresenteerd aan het grote publiek. De tentoonstelling 'Tussen pot en pint. Archeologisch onderzoek in de Hoogstraat' (fig. 35) nam de bezoeker op sleeptouw doorheen een stukje Zottegemse geschiedenis.

Fig. 34 Tijdelijke tentoonstelling trekt de aandacht.

Fig. 35. Openingsposter voor de tijdelijke tentoonstelling.

Aan de hand van talrijke foto's, informatiepanelen en goed gevulde vitrinekasten kon de individuele bezoeker een blik werpen op het recent uitgevoerde stadsarcheologisch onderzoek en het rijke Zottegemse bodemarchief (fig 34). De meer geïnteresseerde bezoeker kon de opstelling doorlopen met een bekwame gids. Deze stond de bezoeker te woord met een boeiend verhaal over het rijke culturele verleden in Zottegem.

De grape, publiekstrekker van dienst, begeleidt de bezoekers op hun archeologische ontdekkingsreis (fig. 36).

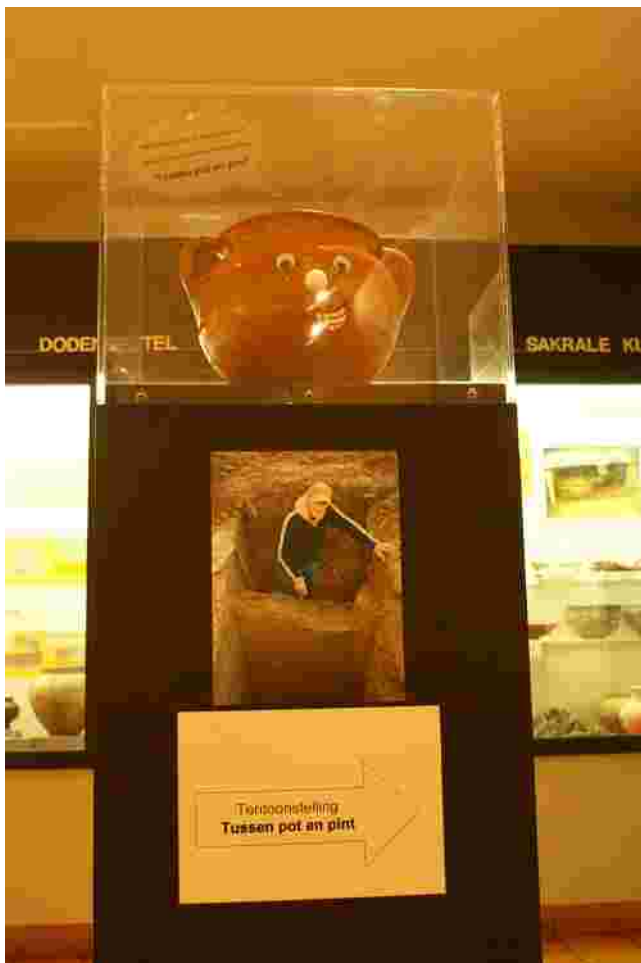

Fig.36 De grape als publiekstrekker voor de tijdelijke tentoonstelling.

Er werden enkele uitzonderlijke vondsten tentoongesteld waarvan we hier ter illustratie een kleine selectie voorstellen.

De wandfragmenten van een schenkan, die voor onze regio een unieke vondst vertegenwoordigen, de zogenaamde 'archaïsche majolica', afkomstig uit Toscane (Centraal-Italië), te dateren in de late 14de eeuw en vroege 15de eeuw.

Uit de late 15de – vroege 16de eeuwse afvalput stamt een wandfragment van een zgn. puntneusbaardmankruik uit Aachen of Raeren.

De opgravingen in de Hoogstraat leverden een grote hoeveelheid objecten uit verschillende materiaalgroepen op. In afwachting van de restauratie van delicate materiaalgroepen zoals metaal, glas en organische materialen maakte men een voorlopige selectie van de meest opmerkelijke vondsten (fragmenten van drinkglazen, bronzen vingerhoeden, ijzeren scharen, patacons en devotionalia, enz...) die aan het publiek werden getoond.

Het topstuk, een vormtegel voor het vervaardigen van devotiemedallions met de afbeelding van de Heilige Birgitta oogste veel bewondering.

In eerste instantie was de tentoonstelling van tijdelijke aard, voor de duur van het Open Monumenten-weekend. De grote publieke belangstelling stuurde echter aan op een verlenging met 2 weken. Op vraag van schepen van Cultuur de heer Van Herzele, leerkracht geschiedenis in het Koninklijk Atheneum Zottegem werd de tentoonstelling nogmaals opgesteld in de cafetaria van het Atheneum ter gelegenheid van de Opendeurdag 20 april 2008 (fig. 37).

Fig. 37 Pers artikel tijdelijke tentoonstelling in Koninklijk Atheneum.

Deze tijdelijke tentoonstelling vormt ongetwijfeld een goede basis voor een latere, meer uitgebreide en misschien permanente opstelling betreffende de archeologische opgravingen in de Zottegense stadskern.

Een tweede tentoonstelling gerelateerd aan de opgravingen in de Hoogstraat werd in augustus-september 2009 opgezet. In het kader van het thema van Open Monumentendag 2009 "Uit Zorg...voor de doden" ging alle aandacht deze keer naar de grape en het daarin aangetroffen babyskeletje (fig.38).

Aan de hand van enkele fraaie panelen, de intussen gerestaureerde grape (én het skeletje) konden de bezoekers een heel uitzonderlijk aspect van dodenzorg leren kennen.

Fig. 38 Uit Zorg... voor de doden (tijdelijke tentoonstelling augustus 2009- juni 2010).

Een andere taak die het pam-Velzeke zeer nauw ter harte neemt is de praktijkgerichte vorming en opleiding van studenten archeologie. Elk jaar ontvangt het opgravingsteam een aantal studenten archeologie en vrijwilligers op het terrein. Ook tijdens de opgravingen in de Hoogstraat hielpen enkele studenten en vrijwilligers mee: Delphine De Groote, studente aan de Universiteit Gent kon praktijkervaring opdoen tijdens de opgraving. Lynn De Valckeneer en Gwendolyn Monsecour humaniorastudentes uit Zottegem vulden hun paasvakantie op een verdienstelijke manier in door vrijwillig mee te helpen aan het archeologisch onderzoek .

Met de *Lezing* "Vrijheid in scherven....-: Archeologisch onderzoek te Zottegem 1999 - 2007" voor de *Provinciale Contactdag Oost-Vlaanderen, Gent zaterdag 01/12/2007* kregen de collega's een overzicht van de voorlopige resultaten van het archeologisch onderzoek in de Zottegemse stadskern.

Op wetenschappelijk vlak gebeurde de verspreiding van de opgravingsresultaten door de publicatie in de tweejaarlijkse kroniek.

Deschieter, J. & De Wandel T. 2007 Tussen pot en pint. Archeologisch onderzoek in de Hoogstraat te Zottegem, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 13, 83-104.

Deschieter, J & De Wandel, T. 2009 Over een baby in een kookpot onderweg naar de limbo...Een neonatale bijzetting uit de late middeleeuwen in de Hoogstraat te Zottegem, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 14, ter perse.

8. Bibliografie

ADE-RADEMACHER D., BEITLER U., OTTO B., SARTORIUS K & PLANCK D., 1997. *"Wo weder Sonne noch Mond hinscheint"*. Archäologische Nachweise von Nachgeburtsbestattungen in der frühen Neuzeit, Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg, Heft 36, Stuttgart.

ANZELUWICZ H., 1998. Perspektive und Raumvorstellung in den Frühwerken des Albertus Magnus, in: AERTSEN J.A. & SPEER A., (Hrsg.), *Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter*, Miscellanea Mediaevalia, 25, Berlin, 249-286.

ASAERT G., DE BELIE A. & NAUTS H., 1982. *De abdij van Boudelo. Catalogus van de verzameling bodemvondsten van de verdwenen abdij te Klein Sinaai, Sint-Niklaas*.

BAART J. *et al*, 1977. *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskemonderzoek*, Amsterdam.

BAILLS-TALBI N. & BLANCHARD Ph., 2006. Sépultures de nouveau-nés et de nourrissons du 1er âge du Fer au haut Moyen Âge découvertes hors des contextes funéraires traditionnels sur les territoires carnute, turon et biturige cube: inventaire, synthèse et interprétations, in: X, *Ensembles funéraires gallo-romains de la Région Centre I*, Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France, 29, Tours, 157-205.

BARTELS M., 1999. *Steden in scherven I & II. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle.

BARTELS M., VON ENDE W. & SCHÜTTEN D., 2003. Broodversiering uit de Koekstad. Achttiende-eeuwse patacons uit een kuil aan de Polstraat te Deventer, *Westerheem*, 52: 85-140.

BEILKE-VOIGT I., 2008. Kindergräber in frühgeschichtlichen Hausbefunden Norddeutschlands und Dänemarks – Bauopfer oder Bestattungen?, in: KÜMMEL C.,

SCHWEIZER B. & VEIT U. (Hrsg.), *Körperinszenierung-Objektsammlung-Monumentalisierung. Totenritual und Grabkult in frühen Gesellschaften. Archäologische Quellen in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, Tübinger Archäologische Taschenbücher, 6, Tübingen, 537-562.

BENENTE F., GARDINI A. & SFRECOLA S., 1993. Ligurian Tablewares of the 13th to 15th centuries. New archaeological and thin section data, *Medieval Ceramics*, 17: 13-23.

BERGER L., 1993. Säuglings- und Kinderbestattungen in römischen Siedlungen der Schweiz – ein Vorbericht, in: STRUCK, M. (Hrsg.), *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte*, Archäologische Schriften des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Band 3, Mainz, 319-328.

BLAIZOT F., ALIX G. & FERBER E., 2003. Le traitement funéraire des enfants décédés avant un an dans l' Antiquité: études de cas, *Bulletin et Mémoire de la Société d' Anthropologie de Paris*, 15, 49-77.

BLAKE H., 1999. *De Nomine Jhesu* : an Italian export ware and the origin of renaissance maiolica pottery-making in the Low Countries, in : GAIMSTER D. (ed), *Maiolica in the North. The archaeology of tin-glazed earthenware in North-West Europe c. 1500-1600*, London (British Museum Occasional Papers, 122) : 23-55.

CARMIGGELT A., 1991. *Een beeld van een vondst. Haagse archeologische vondsten in particulier bezit*, Den Haag (VOM-reeks1991: 4).

CARMIGGELT A. & VAN GINKEL E. J., 1993. *De archeologie van Den Haag. Deel 3: de middeleeuwen*, Den Haag (VOM-reeks 1993:1)

CLEARY S.E., 2000. Putting the dead in their place: burial location in Roman Britain, in: PEARCE J., MILLETT M & STRUCK M.(eds.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxford.

COWGILL J., DE NEERGAARD M. & GRIFFITHS N., 2000. *Medieval finds from excavations in London:1, Knives and scabbards*, London.

CRAWFORD S., 1999. Children, Death and the Afterlife in Anglo-Saxon England, in: KARKOV C.E. (ed.), *The Archaeology of Anglo-Saxon England: Basic Readings*, New York/London, 339-358.

DE GROOTE K., 1992. Het afval van de Rijke Klaren. Noodonderzoek in de voormalige abdij van Beaulieu te Petegem (gem. Wortegem-Petegem, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen*, II : 335-412.

DE GROOTE K. & MOENS J., 1999. Archeologisch onderzoek op de Oude Vismarkt te Aalst, *Archaeologia Mediaevalis*, 22, 53-56.

DE GROOTE K., MOENS J., CALUWE D., COOREMANS B., DEFORCE K., ERVYNCK A., LENTACKER A., RIJMENANTS E., VAN NEER W., VERNAEVE W. & ZEEBROEK I., 2001/2002. De Valcke, de Slottele en de Lelye, burgerwoningen op de Grote markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen) : onderzoek naar de bewoners, analyse van een vroeg-16de-eeuwse beerputvulling en de evolutie tot stadhuis, *Archeologie in Vlaanderen*, VIII : 281-408.

DE GROOTE K., 2002. Spanish, Italian and South-Netherlands majolica from an early 16th century deposit of the St Clara Abbey of Beaulieu at Petegem (East Flanders, Belgium), in : VEECKMAN J.(ed.), *Majolica and glass from Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology*, Antwerpen : 443-445.

DE GROOTE K., MOENS J. & ERVYNCK A., 2004. *Vlekken & kruimels. Een archeologische en culinaire verkenning van een Vlaamse stad*. Aalst.

DE GROOTE K., 2008. *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw)*, 2 delen, Relicta Monografieën, 1, Brussel.

DELATTRE V., 2008. Les sépultures de nouveau-nés au Moyen-Âge: l'hypothèse

d'un sanctuaire à répit précoce à Blandy-les-Tours (France, Seine-et-Marne), in: JENER F.G, MURIEL S. & OLARIA C. (reds.), *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerte en la infancia*, Castellón, 183-210.

DE MULDER G., DESCHIETER J. & VAN STRYDONCK M., 2001. Sporen uit de midden-bronstijd te Zottegem (O.-VI), *Lunula. Archaeologia protohistorica*, 9: 17-18.

DE MULDER G. & DESCHIETER J., 2005. Het archeologisch onderzoek in de Zottegemse stadskern in 2004, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 12: 253-261.

DE POTTER F. & BROECCKAERT J., 1981. *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem*. (Jaarboek van de Zottegemse Kulturele Kring, 25).

DESCHIETER J., 2001. 'Rommel onder Remus...' Archeologisch noodonderzoek in de Zottegemse stadskern, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 10: 181-202.

DESCHIETER J. & DE MULDER G., 2003. Tussen kasteelgracht en hospitaal. Archeologisch noodonderzoek en waarnemingen in de Zottegemse stadskern (2000-2001), *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 11: 325-337.

DESCHIETER J. & DE WANDEL T., 2007: Tussen pot en pint. Archeologisch onderzoek in de Hoogstraat, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 13, .83-104.

DESCHIETER J & DE WANDEL T., (reds.) 2009. "Wie het kleine niet eert...". *Resultaten van een archeologische noodinterventie in de Grotestraat te Geraardsbergen*, ongepubliceerd rapport, Velzeke.

DESPRIET P., 1994. *Noodopgravingen aan het Kortrijkse Schouwburgplein*, Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, 30, Kortrijk.

DUMORTIER C., 2002. La majolique anversoise : les données historiques , in : VEECKMAN J.(ed.), *Majolica and glass from Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology*, Antwerpen : 39-49

EFROS B., 2003. *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*, Berkeley/Los Angeles/London.

FINLAY N., 2000. Outside of life: traditions of infant burial in Ireland from cillín to cist, *World Archaeology*, 31, 407-422.

GAIMSTER D., 1997. German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History, London.

GELIS J., 2006. *Les enfants des limbes. Mort-nés et parents dans l'Europe chrétienne*, Paris.

GEYSKENS L., 2002. Beelden en plaketten uit pijpaaarde te Antwerpen, *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg*, 5: 9-58.

GORDON B.& MARSHALL P., 2000. *The place of the dead. Death and remembrance in late medieval and early modern Europe*, Cambridge.

HILLEWAERT B., 1988 Laat-middeleeuwse importceramiek te Brugge, in : DE WITTE, H. (red.), *Brugge onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987*, Brugge : 123-140.

HILLEWAERT B., 1993. Imported pottery in the Bruges area, *Medieval Ceramics*, 17 : 61-67.

HOS T.H.L., 2008. *Wouw! Ververijen! Onderzoeksgebied Elfhuizen. Een bureauonderzoek en een definitieve opgraving in de binnenstad van Dordrecht*, Dordrecht Ondergronds 3, Dordrecht.

JACOBS E. & VAN VEEN M.M.A., 1996. *Tussen koor en controle. Opgravingen op het terrein van de Algemene Rekenkamer aan het Lange Voorhout*, VOM-reeks, 3, Den Haag.

LAMBRECHT G., 2007. Het aardewerk op de site, *De cop doorgespoeld, een 16e – eeuwse beerputvulling anders bekeken*, Dendermonde, 64-85.

LAUWERS M., 1997. *La mémoire des ancêtres. Le souci des morts: morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liège, XIe-XIIIe siècle)*, Théologie historique 103, Paris.

LEFEVER L., VAN DER PLAETSEN P. & VERBEEK H., 1993. Het middeleeuwse grafveld van Kruishoutem-Kapellekouter, in: VERMEULEN F., ROGGE M. & VAN DURME L. (red.), *Terug naar de bron. Kruishoutem archeologisch doorgelicht*, Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitgewone Reeks, 2, Gent, 175-196.

LETT D., 1997. De l'errance au deuil. Les enfants morts sans baptême et la naissance du *limbus puerorum* aux XIIe-XIIIe siècles, in: FOSSIER R. (dir.), *La petite enfance dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse, 77-92.

MARS A. & TERMOTE J., 1987. Spaanse majolica in het museum van het Sint-Janshospitaal te Damme, *Westvlaamse Archaeologica*, 3 : 93-100.

MATTHYS A., 1971. *Les grès communs de Bouffioulx et Châtelet (XVIe-XVIIe)*, Brussel (Oudheidkundige Repertoria, Reeks B, De Verzamelingen).

MATTHYS C., 2005. *La production présumée de Jacques Bertrand Visnon, potier de Bouffioulx vers 1600 : recherches récentes en Wallonie*, Namur (Etudes et Documents Archéologie, 8).

MEIER Th. & GRAHAM-CAMPBELL J., 2007. Life, Death and Memory, in: GRAHAM-CAMPBELL & VALOR M. (eds.), *The Archaeology of Medieval Europe*, Vol. 1, Acta Jutlandica 83, 1, Humanities Series 79, Aarhus, 420-449.

MILANESE M., 1993. Italian Pottery exported during the 15th and 16th century,

Medieval Ceramics, 17 : 25-33.

MOREL M.-F., 2001. Images du petit enfant mort dans l'histoire, *Etudes sur la mort*, 119, 17-38.

MOREL M.-F., 2008. Corps exposés, corps parés, en occident chrétien, dans les peintures et les photographies d'enfants morts (XVIe-XIX siècles), in: JENER F.G, MURIEL S. & OLARIA C. (reds.), *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerta en la infancia*, Castellón, 667-681.

NEUMANN E., 1972. *The Great Mother*, New York.

PEARCE J., 2001. Infants, Cemeteries and Communities in the Roman Provinces, *Proceedings of the Tenth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, 125-142.

RECH M., 2004. *Gefundene Vergangenheit – Archäologie des Mittelalters in Bremen, mit besonderer Berücksichtigung von Riga*, Bremen (Bremer Archäologische Blätter, Beiheft 3).

REINEKING-VON BOCK G., 1986. *Steinzeug*, Katalog des Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln, Köln.

SCHMITT J., 1998. *Ghosts in the Middle Ages: the living and the dead in medieval society*, Chicago & London.

SEGUY I. & SIGNOLI M., 2008. Quand la naissance côtoie la mort: pratiques funéraires et religion populaire en France au moyen âge et à l'époque moderne, in: JENER F.G, MURIEL S. & OLARIA C. (reds.), *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerta en la infancia*, Castellón, 497-512.

SOREN D. & N., 1999. *A Roman villa and a Late Roman infant cemetery: Excavation at Poggio Gramignano, Lugnano in Teverina*, Bibliotheca Archaeologica 23, Rome.

THIBODEAU T.M., 2007. *The Rationale Divinorum Officiorum of William Durand of Mende: a new translation of the prologue and book one*, New York.

TREFFORT C., 1997. Archéologie funéraire et histoire de la petite enfance. Quelques remarques à propos du Haut Moyen Âge, in: FOSSIER, R. (dir.), *La petite enfance dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse, 93-107.

ULRICH-BOCHSEL S., 1997. Jenseitsvorstellungen im Mittelalter: die Wiederbelebung von totgeborenen Kindern. Archäologische und anthropologische Untersuchungen im Marienwallfahrtszentrum von Oberbüren im Kanton Bern/Schweiz. In: DE BOE G. & VERHAEGHE F. (eds), *Death and burial in medieval Europe*, Papers of the 'Medieval Europe Brugge' Conference volume 2, Zellik, 7-14.

VAN BEEK I., 2007. Kinderen op middeleeuwse grafmonumenten in: STOKVIS P. (red.), *Geschiedenis van het privéleven. Bronnen en benaderingen*, Amsterdam, 207-261.

VAN LIEBERGEN L.C.B.M., 1986. *Birgitta van Zweden 1303-1373. 600 jaar kunst en cultuur van haar kloosterorde*, tentoonstellingscatalogus, Uden.

WATTE F., 1986. *Zottegem 17e -18e eeuw*, Zottegem (Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring, 29).

WETEMANS J.W., 1987. Een 15^e eeuwse mal van een devotiemedailon uit den Haag, *Westerheem*, 36: 157-158.

WILLEBOORDSE A., s.d., Bericht over het voorgeborchte der kinderen. Een kinderpot uit Sint Anna ter Muiden.

WOUTERS W, ERVYNCK A., COOREMANS B., VAN NEER W. & VAN BULCK G., 1994. Een postmiddeleeuwse beerput aan de Hasseltse Poort te Tongeren, *Archeologie in Vlaanderen*, IV : 323-363.

ZEEBROEK I & DE GROOTE K., 2001/2002. Aardewerk, in: DE GROOTE K., MOENS J., CALUWE D., COOREMANS B., DEFORCE K., ERVYNCK A.,

LENTACKER A, RIJMENANTS E, VAN NEER W., VERNAEVE W. & ZEEBROEK I., 2001/2: De Valcke, De Slottele en de Lelye, burgerwoningen op de Grote Markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen): onderzoek naar de bewoners, analyse van een vroeg-16de eeuwse beerputvulling en de evolutie tot stadhuis, *Archeologie in Vlaanderen*, 8, 281-408.

Internetbronnen

Birgitta von Schweden

http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/ausstellungen/archiv_2003/birgitta.html

http://www.st-johann-bapist-wuppertal.de/heilige_des_monats/juli.html

Bridget of Sweden

<http://www.catholic-forum.com/saints/saintb07.htm>

Medepatrones Europa

<http://www.birgittakloster.se/index.php?h=6&l=ned>

Birgitta van Zweden

http://nl.wikipedia.org/wiki/Birgitta_van_Zweden

De Heilige Birgitta van Zweden

<http://www.jorieken.nl/Marypages/BrigittavanZweden.htm>

Kogels

<http://www.cartridge-corner.com>

<http://m1903.com/odd1903/>

9. Dankwoord en verantwoording

De praktische uitvoering van het veldwerk kwam tot stand dankzij de inzet van de dynamische en gemotiveerde veldploeg van het PAM-Velzeke:

- John Berckmoes
- Chris Bogaert
- Daniël Daneels
- Etienne Debboudt
- Jean-Claude François
- Idès Van Oudenhove
- Christian Pinsard
- Philippe Van den Bossche
- Joris Van Herrewege

De rangen van de vaste ploeg werden versterkt door enkele enthousiaste vrijwilligers:

- Ruben Pede (archeoloog, Zottegem)
- Delphine De Groote (studente Archeologie Universiteit Gent)
- Gwendoline Monsecour (studente, Zottegem)
- Lynn De Valckeneer (studente, Zottegem)

Het Zottegemse stadsbestuur zorgde voor de onontbeerlijke logistieke ondersteuning tijdens het onderzoek. We bedanken in het bijzonder:

- Burgemeester Herman De Loor
- Schepen van Cultuur Dirk Van Herzeele
- Danny Lamarcq (cultuurfunctionaris Zottegem)
- Johan Desmet (Technische Dienst)
- Stefan Uiterhaegen (machinist)

NV Eurofim stelde het terrein ter beschikking voor onderzoek en verleende de toestemming voor de noodopgravingen.

Onze welgemeende dank aan volgende personen voor hun informatieve, technische of wetenschappelijke inbreng:

- Mia Åkestam (Department of Art History, Stockholm University)
- Luc Beeckmans (Ophasselt)
- Koen De Groote (VIOE)
- Bieke Hillewaert (Raakvlak Brugge)
- Jan Huyghe (Raakvlak Brugge)
- Margareta Kempff Östlin (Department of Art History, Stockholm University)
- Frency Uytterhaegen (consulente Centrum voor Streekgeschiedenis, Zottegem)
- Dr. Luc Van Durme (Zottegem)
- Timothy Wilson (Ashmolean Museum, Oxford)

Bijlage

Opgravingsplan 'De Nieuwe Poort' Hoogstraat Zottegem 2007.